

Katholiek Amsterdam in de 18^e eeuw

1700-1800

Overzicht

- Deel 1 Amsterdam in de 18^e eeuw
- Deel 2 Rooms katholicisme vs. Oude Clerezij
- Deel 3 De schuilkerken
- Deel 4 Armenzorg
- Deel 5 Katholiek leven / katholieke kunst

Deel 1 Amsterdam in de 18^e eeuw

Amsterdam in de 18^e eeuw

- De bevolking van Amsterdam nam in de 18^e eeuw nauwelijks toe en daalde zelfs aan het einde van de eeuw tot 221.000. De economische groei stagneerde. Niettemin bleef Amsterdam in de 18^e eeuw een belangrijk handels- en financieel centrum. Naast handel was ook industrie belangrijk. Vaak ging het om industrie die de in de haven aangevoerde grondstoffen verwerkte. Zo waren in Amsterdam waren veel suiker-raffinaderijen actief. Voor de handel waren landbouw- en koloniale producten (koffie, specerijen en suiker) belangrijk. Ook tabaksspinnerij, diamantslijperij, katoendrukkerij en zijde-industrie zorgden voor werk.
- Beroepen waren vaak buurtgebonden. Zo waren in de Jodenbuurt diamantbewerkers actief, in de Jordaan boekdrukkers en op de Oostelijke Eilanden scheepsbouwers. De luxe textielnijverheid zat in het Noordse Bos. Groenten werden op de markt op de Prinsengracht verkocht, waar de tuinders via de Overtoom zorgden voor de aanvoer. Veemarkten waren er bij de Utrechtsepoort en vlees werd verkocht in de vleeshallen in De Nes. Op de

Amsterdam in de 18^e eeuw

De inkomens bleven ongelijk verdeeld. Met name in de tweede helft van de 18^e eeuw namen armoede en bedelarij toe, vooral in de buurt rond de Zeedijk, de Jodenbuurt, de Noordelijke Jordaan en de straten rond het huidige Rembrandtplein. Het aantal te vondeling gelegde kinderen nam als gevolg van de heersende armoede sterk toe. Links: Jaco, ofwel Jacob Frederik Muller (1690-1718), een bendeleider in de 18e eeuw. In de legende leeft hij voort als een Robin Hood die steelt van de rijken en geeft aan de armen. Hij zou geopereerd hebben vanuit zijn 'fort' op de Elandsgracht. Jaco werd in 1716 opgepakt en op 6 augustus 1718 op de Dam in Amsterdam terechtgesteld.

Amsterdam in de 18^e eeuw

De geschiedenis van Amsterdam werd tussen 1760 en 1767 vastgelegd door haar officiële geschiedenisschrijver, Jan Wagenaar (links). Zijn “*Amsterdam, in zyne Opkomst, Aanwas, Geschiedenissen, Voorregten, Koophandel, Gebouwen, Kerkenstaat, Schoolen, Schutterije, Gilden en Regeeringe*” verscheen in die periode in drie delen. Het werk is belangrijk voor de katholieke geschiedenis van de stad, o.a. vanwege de beschrijving daarin van de katholieke schuilkerken in de 17^e en 18^e eeuw.

Amsterdam in de 18^e eeuw

Tegen 1782 kwam, geïnspireerd door de Amerikaanse Revolutie en de Verlichting, de patriottenbeweging op, die meer vrijheid eiste voor het volk dat in hun ogen door de stadhouder en zijn gunstelingen werd onderdrukt. Door een stroom van pamfletten en demonstraties kregen de patriotten meer aanhang. Veel katholieken hoopten op een democratisch staatsbestel, waarin zij over dezelfde rechten zouden beschikken als protestanten. In societeiten en genootschappen, zoals Felix Meritis (links) aan de Keizersgracht werd gedebatteerd.

Amsterdam in de 18^e eeuw

- De starre houding van de stadhouder dreef de Amsterdamse katholieken aan het einde van de 18^e eeuw in de armen van de patriotten. In 1786 kwamen in Amsterdam bestuurders van diverse provincies bijeen en sloten daar een “*Acte van onderlinge Verbintenisse tusschen Vaderlandlievenden Regenten ter handhavinge der Republikeinsche Constitutie*”.
- In oktober van dat jaar werd daartoe door de Staten van Holland en Westfriesland een stap genomen door de recognitiegelden voor de uitoefening van hun godsdienst voor de katholieken af te schaffen, oordelende “*dat dit oud gebruik alzo strijdig was, zo met de gronden eener vrije en verligte Regeering, als met de diensten door Burgers, Belijdenis doende van den Roomschen Godsdienst, aan de Vrijheid van hun Vaderland, zelf bij de Grondvesting der Republiek bewezen.*” Met dit laatste werd de steun die (ook) katholieken hebben gegeven aan de Opstand bedoeld.

Amsterdam in de 18^e eeuw

Toen het er in 1787 op leek dat de stadhouder de patriottenbeweging niet meer kon tegenhouden, viel de Pruisische koning Frederik Willem II, de zwager van de stadhouder, gesteund de Republiek binnen met een leger om de stadhouder te helpen. Amsterdam werd in 1788 door Pruisische troepen bezet. De katholieke priesters in Amsterdam moesten op het stadhuis verschijnen om de eed van trouw af te leggen waarmee ze de voor katholieken discriminerende plakaten bevestigden. Links: bal in het stadhuis na de inkomst van stadhouder Willem V en Wilhelmina van Pruisen (door Reinier Vinkeles).

Amsterdam in de 18^e eeuw

- In 1795 trokken Franse soldaten, nadat zij in de Zuidelijke Nederlanden de Oostenrijkers hadden verslagen, de Republiek binnen, waar zij enthousiast onthaald werden. Hiermee kwam de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden ten einde en ontstond de Bataafse Republiek.

Deel 2 Rooms katholicisme vs. Oude Clerezij

Katholicisme in Amsterdam: twisten

- Het katholicisme in Amsterdam in de 18^e eeuw werd lange tijd beheerst door de strijd tussen seculiere priesters die als Jansenisten werden bestempeld en de aan Rome trouwe priesters die vaak verbonden waren aan orden zoals de Jezuïeten.
- De pauselijke nuntius, het stadsbestuur van Amsterdam en de Staten van Holland mengden zich in deze onverkwikkelijke strijd.

Oude Clerezij

Het katholicisme kreeg in de 18e eeuw te maken met een conflict met de Jansenisten en de daarop volgende afscheiding van de Oude Clerezij. Het conflict speelde met name tussen de seculiere geestelijkheid (wereldlijke priesters) en de reguliere geestelijkheid (priesters die aangesloten waren bij een kloosterorde). Het woord “Jansenisme” is afgeleid van de Nederlandse theoloog Cornelius Jansenius (1585-1638). Hij was onder andere hoogleraar aan de Universiteit Leuven en bisschop van het Belgische Ieper.

Jansenisme - genadeleer

Jansenius keerde zich tegen verwereldlijking van de kerk en hanteerde een strenge interpretatie van de genadeleer van Augustinus. Zijn opvattingen zijn te vinden in het na zijn dood in 1640 verschenen boek "Augustinus". De gelovige kan volgens Jansenius zijn zielenheil niet zelf afdwingen door bijvoorbeeld het stellen van goede daden. Jansenisten hechten meer aan de innerlijke geloofshouding dan uiterlijke werken en devoties. Ze zijn voorstander van een strenge moraal en biechtpraktijk. De biechteling moet volkomen berouw tonen. Of de gelovige zielenheil krijgt, ligt volledig in de handen van God. Met dit leerstuk is er een raakvlak met Calvinisten.

Jansenisme – Port-Royal

Het Franse klooster Port-Royal-des-Champs (links) was een belangrijk centrum van de Jansenisten. Prominente pleitbezorgers van het Jansenisme waren de wis- en natuurkundige en filosoof Blaise Pascal (1623-1662) en de theoloog Antoine Arnauld (1591-1661). In 1642 en 1653 werden Jansenistische stellingen veroordeeld door paus Urbanus VIII en Paus Innocentius X. Het klooster Port-Royal werd opgeheven door een bul van paus Clemens XI in 1708. De gebouwen werden in 1710 gesloopt.

Jansenisme – bestuur van de kerk

Naast onenigheid rond genadeleer en devoties, was er onenigheid over het bestuur van de kerk tussen de priesters van de Oude Clerezij en de andere katholieke priesters. De aanhangers van de in Amsterdam geboren apostolisch vicaris Petrus Codde (1648-1710) stelden zich al in de 17de eeuw op het standpunt dat de bisschoppen niet enkel uitvoerders zijn van in Rome genomen besluiten, maar samen de kerk besturen in nauwe verbinding met de priesters en diakens en de gelovigen in de staties in hun bisdom.

Jansenisme – bestuur van de kerk

- De priesters van de Oude Clerezij wilden vasthouden aan het oude stelsel, waarin bisschoppen als opvolgers van het apostelcollege samen de kerk bestuurden. Bisschoppen dienden op voordracht van een kapittel te worden benoemd. Daarin werden zij door de Staten van Holland gesteund, die buitenlandse invloed op de Republiek zoveel mogelijk wilde beperken.

Jansenisme – verwijten over en weer

- Jezuiten en buitenlandse diplomaten gebruikten vrijwel meteen na de benoeming van Codde hun invloed bij de pauselijke nuntius om Codde en seculiere priesters zwart te maken.
- Verwijten tegen in Leuven opgeleide seculieren waren o.a. dat zij in preken met verachting spraken over processies, heiligen, wonderen, biecht, het lezen van zielemissen en relikwieën en weigerden om sacramenten toe te dienen. De aanklachten werden verzameld in een Breve Memoriale.
- Paus Clemens XI schorste in 1702 Codde als apostolisch vicaris van de Hollandse missie wegens vermeend Jansenisme toen hij weigerde de veroordeling van het Jansenisme in het formulier van paus Alexander VII uit 1656 te ondertekenen.

Jansenisme – verwijten over en weer

- De aanhang van de Oude Clerezij was vooral te vinden in de oude bisdommen Utrecht en Haarlem. Het kapittel van Haarlem en het vicariaat van Utrecht weigerden bij de schorsing van Codde om de door de Propaganda Fide tot provicaris benoemde De Cock te erkennen.
- Zij kwamen na Sacramentsdag in Amsterdam bij elkaar en stelden een brief op aan de Brusselse internuntius Bussi waarin zij verzochten om de gevraagde erkenning van De Cock uit te stellen.

Jansenisme – verwijten over en weer

- Vanaf de zomer van 1702 namen de Utrechtse provicaris Jacob Cats en de Haarlemse kapitteldeken Martinus de Swaen bij afwezigheid van Codde het bestuur van de Nederlandse katholieke kerk waar.
- In Amsterdam kon de familie van de in Rome verblijvende Codde invloed uitoefenen. Codde als geboren Amsterdammer was gelieerd aan diverse Amsterdamse regentenfamilies en beschikte over invloed op stadsbestuur en katholieke elite.

Jansenisme – patstelling

- In 1703 werden de kapittels van Haarlem en Utrecht met de ban bedreigd toen zij na de schorsing van Codde als apostolisch vicaris hun eigen pastoors gingen benoemen, waaronder Jan van Sweringen in Duivendrecht.
- Jacob Cats werd door de internuntius geëxcommuniceerd. Daarmee ontstond een patstelling. De paus weigerde een opvolger van Codde te benoemen die verdacht werd van Jansenisme, terwijl de Staten van Holland de door de paus genoemde kandidaten niet acceptabel vonden.
- De Staten van Holland besloten De Cock te verbannen. Op 29 juni 1703 deed justitie een inval in het huis van De Cock. De Cock vluchtte naar Emmerik, vanwaar hij het bestuur van de Hollandse Zending probeerde voort te zetten. Op zijn uitlevering werd door de Staten van Holland een prijs van 3.000 gulden gezet. Codde keerde datzelfde jaar uit Rome terug. Hij onthield zich van bestuursdaden.

Jansenisme – patstelling

- Uiteindelijk werd de geboren Amsterdammer, Adam Damen (1649-1717), gedoopt in de Dominicanerkerk, het Stadhuis van Hoorn, aan de Nieuwe Zijds Achterburgwal, op 8 februari 1707 tot de nieuwe apostolisch vicaris benoemd.
- De Staten van Holland en het vicariaat van Utrecht verzetten zich echter. De Staten van Holland verbanden priesters om hun ongenoegen over de benoeming van Damen te uiten.
- Op 7 mei 1720 besloot de Staten-Generaal dat alle Jezuïten de Republiek moesten verlaten. Daarmee werd de op dat moment belangrijkste groep van reguliere priesters uit Amsterdam verdreven en werden hun staties gesloten.

Amsterdamse stadsbestuur grijpt in

De burgemeesters van Amsterdam besloten in februari 1720 geen priesters meer toe te laten in Amsterdamse staties, tenzij de Utrechtse kapittelvicaris Steenoven in hun aanstelling was gekend. In mei 1720 kreeg de aartspriester Van Wijckersloot de aanzegging van het stadsbestuur dat hij zijn functie niet langer mocht uitoefenen omdat zijn aanstellingen een schending waren van het gezag van Steenoven. Ook tegen andere Amsterdamse priesters werd met boetes opgetreden, zoals tegen De Glabbais van de Mozes en Aaron (links), Van Overbeke van Het Boompje, Marquis van De Duif en Munnixhoven van De Ster. Zij hadden aan Steenoven geen erkenning gevraagd voor hun assistenten.

Amsterdamse stadsbestuur grijpt in

Ook bij de benoeming van nieuwe priesters ontstonden problemen. Bij de benoeming van Joan de Jager (links) als pastoor van de statie van de Sint Willibrord buiten de Veste aan de Berebijt eiste het stadsbestuur dat hij een aanstelling van Steenoven zou overleggen. Nadat hij die aanstelling had verkregen werd De Jager door Rome geschorst. Ook tegenover de in 1722 benoemde nieuwe pastoor van De Posthoorn handhaafde het stadsbestuur de verplichte aanstelling door Steenoven. In 1723 na het overlijden van De Glabbais ontstonden bij de Mozes en Aaron problemen omdat het stadsbestuur weigerde diens opvolger Van Vechel toe te laten zolang Steenoven hem niet erkend had. Zo probeerde het stadsbestuur katholieke staties in het kamp van het Utrechtse vicariaat te loodsen.

Het schisma

Lucas Ahuys (1670-1734),
pastoor voor de Clerezij aan 'de
Pauw'.

Ondertussen maakte het Utrechtse vicariaat zich op om een eigen bisschop te kiezen. De geschorste Franse missiebisshop Dominique Varlet (1678-1742), die sinds 1721 in Amsterdam woonde, was bereid om Cornelis Steenoven te wijden. In 1723 werd Steenoven benoemd en op 15 oktober 1724 werd hij zonder toestemming van Rome of van de Staten van Holland door Varlet in Amsterdam in de kapel van het huis van de Franse boekhandelaar A.J. de Brigode Dubois aan de Keizersgracht 160 tot bisschop gewijd. Het huis was een toevluchtsoord van naar Holland gevluchte Jansenisten, waaronder Varlet. Daarmee vond de scheuring binnen de katholieke kerk plaats die tot het ontstaan van de Rooms-Katholieke Kerk van de Oud-Bisschoppelijke Clergie (afgesplitst van de Oude

Het schisma

De inwijding van Steenoven vond op 15 oktober 1724 plaats in een huiskapel aan de Keizersgracht 160. Daarmee was het schisma een feit. Bij zijn inwijding was een grote vertegenwoordiging van Amsterdamse priesters aanwezig, die de Oude Clerezij steunden, waaronder pastoor Jacob Krijs van De drie Bonte Kraayen (links), pastoor Althuijs van De Pauw, pastoor Doncker van de H.H. Johannes en Willibrordus aan de Brouwersgracht en pastoor Meijers van De Ooyevaar. Zij zouden de kern vormen van de Oude Clerezij in Amsterdam, die aanvankelijk kon rekenen op de trouw van ongeveer 8% van de Amsterdamse katholieken.

Het schisma

Niet alleen Varlet (links) maar ook andere buitenlandse priesters en regulieren, vonden in de Noordelijke Nederlanden een toevlucht. Daartoe behoorde ook Pasquier Quesnel, wiens werken met zoveel woorden in de bul Unigenitus in 1713 waren veroordeeld, en de uit Lyon afkomstige kannunik Gabriel Dupac de Bellegarde (1717-1789), die in 1755 een geschiedenis van het Jansenisme schreef in zijn "*Mémoires historiques sur l'affaire de la bulle Unigenitus dans les Pays-Bas*". De Amsterdamse priester Jacob Krijs haalde de Franse theoloog Quesnel naar de Republiek.

Katholieke kerk na het schisma

- Voortaan zou de nuntius in Brussel als "vice-superior" de Hollandse Zending leiden. Zo werden de katholieke staties in de Noordelijke Nederlanden ofwel geleid door priesters onder gezag van de Oude Clerezij, ofwel door priesters onder het gezag van de nuntius ofwel door reguliere priesters.
- De plakaten bleven van kracht en werden door de Staten van Holland als drukmiddel achter de hand gehouden.

Katholieke kerk na het schisma

Rooms-katholieke kerk		Oude Clerezij
pauselijke (inter)nuntius	Provincialen van de kloosterordes (waaronder Augustijnen, Franciscanen, Jezuïten en Dominicanen)	Bisschop van Utrecht (1724) en (sinds 1758) bisschop van Deventer
7 aartspriesters (Holland, Utrecht, Gelderland, Salland, Twente, Groningen en Friesland)		
Priesters van staties	Priesters van staties	Priesters van staties

Rooms-katholieke kerk na het schisma

- De organisatie van de katholieke kerk werd gecompliceerd doordat de aartsbisschoppen weinig of geen gezag hadden en de eigendom van de staties bij particulieren berustte.
- Daar kwam ook nog bij dat de missies van Jezuïeten, Augustijnen, Franciscanen, Karmelieten en Dominicanen elk hun eigen prefect hadden en ook twee aartsbisschoppen van grotendeels buiten Nederland gelegen gebieden (Lingen en Kleef-en-Bergh) onder de Hollandse Missie vielen.

Oude Clerezij na het schisma

- In 1725 begon de Oude Clerezij een eigen priesteropleiding (seminarie) aan de Muurhuizen in Amersfoort nadat de twee priestercolleges te Leuven met hulp van de Oostenrijkse stadhouder van de Zuidelijke Nederlanden in Rome-getrouwe handen waren overgegaan. Het besluit daartoe werd genomen door het Utrechtse vicariaat.
- In leer en liturgie week de Clerezij niet af van de rooms-katholieke kerk. Zowel bij de mis als bij vespers hield men zich nauwgezet aan de liturgische boeken zoals die door Rome waren voorgeschreven.

Oude Clerezij na het schisma

- Al snel werd er gepleit voor wijding van een nieuwe bisschop van Haarlem door de Oude Clerezij. Barchman Wuytiers, die zich beschouwde als vicaris van Haarlem, koos met het Utrechtse kapitel op 26 mei 1727 Theodorus Doncker, pastoor van de H.H. Johannes en Willibrordus aan de Brouwersgracht in Amsterdam, tot eerste bisschop van Haarlem sinds 1578. In 1742 volgde de verkiezing en wijding van Hieronymus de Bock (pastoor van de schuilkerk Sint Maria in de Vinkenstraat in Amsterdam). Met de breuk in 1724 gingen in Amsterdam van de 26 schuilerkerken negen over naar de Clerezij. Dat was in verhouding veel meer dan het percentage van 8% van de Amsterdamse katholieken die overgingen naar de Clerezij.
- Voor dit grote aantal kerken die voor de Oude Clerezij kozen was de pastoor van De Drie Bonte Kraaien, Jacob Krijs, verantwoordelijk. Zijn vader had in 1705 ook een andere schuilkerk, De Ooievaar, gekocht. De familie Krijs bezat bovendien panden rond de schuilkerk De Pauw aan de Keizersstraat die eveneens in handen van de Cleresie kwam. Verder hield de Oude Clerezij grip op de kapellen van het R.K. Maagdenhuis en het R.K. Jongensweeshuis, de Johannes en Willibrordus aan de Brouwersgracht, de statie aan de Vinkenstraat (Mariakerk), Het Boerinnetje op het Singel en de Sint Nicolaas aan de Nieuwe Zijde.

Oude Clerezij na het schisma

In het Amsterdamse jongensweeshuis aan de Lauriergracht (links) was Theodorus Steenoven tot pastoor aangesteld. Hij kreeg steun van zijn neef Cornelis Steenoven, de bisschop. De kapel van het weeshuis werd door de Oude Clerezij gebruikt als statie. De regenten durfden daar niet tegen op te treden omdat de Oude Clerezij steun had van het stadsbestuur.

Strijd om het jongensweeshuis

- Na Steenoven werd door het stadsbestuur opnieuw een pastoor van de Oude Clerezij tot het jongensweeshuis toegelaten, Cornelis Verheul. De regenten werden gedwongen aan Verheul salaris te betalen. De meeste weesjongens weigerden echter om in de kapel naar de kerk te gaan. De meesten van hen kozen voor de Vredesduif met haar orthodoxe pastoor Schouwen.
- Rond 1770 bezochten nog maar 80 mensen de hoogmis in de kapel van het Jongensweeshuis. In 1778 werd een laatste poging ondernomen om de kapel aan de Oude Clerezij te onttrekken, maar toen ook die poging strandde besloten de regenten een tweede kapel in het jongensweeshuis in te richten. In 1782 werd deze op de korenzolder op Sacramentsdag in gebruik genomen.

Leegloop van de Oude Clerezij

- De kerk van de Oude Clerezij slonk in de tweede helft van de 18e eeuw snel. Natuurlijk niet alleen omdat de weesjongens van de Lauriergracht voor de kapel in de korenzolder kozen. Ook de andere katholieken stemden met hun voeten waardoor de staties van de Oude Clerezij leegliepen.
- De statie van het Boerinnetje werd in 1736 met de Sint Nicolaas gecombineerd en de bediening van het R.K. Maagdenhuis door de Oude Clerezij werd in 1754 opgeheven.
- Aan het einde van de 18^e eeuw ten tijde van de Bataafse revolutie behoorden bijna alle katholieken weer tot de rooms-katholieke kerk. In 1797 waren er ongeveer 34.000 rooms katholieken in Amsterdam tegen slechts 520 katholieken van de Oude Clerezij. De Clerezij was er bovendien nauwelijks in geslaagd om buiten Holland en Utrecht parochies te stichten. Alleen in Leeuwarden en Kuilenburg ontstonden in deze gebieden staties van de Clerezij.

Staties van de Clerezij in Amsterdam

Kerk of kapel	Locatie	Einddatum
De Ooievaar	Barndesteeg	1914
Het Boerinetje	Singel	1736 (combinatie met Nicolaas)
Johannes en Willibrordus	Brouwersgracht	1954
De drie bonte kraaien	Oude Teertuinen	1838 (1909 afgebroken)
Mariakerk	Vinkenstraat	1797 (1987 afgebroken)
De Pauw	Keizersstraat	1798
Nicolaas	Nieuwezijds Achterburgwal	1808 (combinatie met De Ooievaar)
Willibrordus buiten de Veste	Kuiperspad	1721
Jongensweeshuis	Lauriergracht	1782
Maagdenhuis	Spui	1754

Jezuïten in Amsterdam

1700-1725

- De Jezuïten werden meer dan andere katholieke ordes door het stadsbestuur, Clerezij en gereformeerde kerkenraad gewantrouwd. Zoals hiervoor is aangegeven, lagen ze voortdurend met de door het stadsbestuur gesteunde Oude Clerezij overhoop. De apostolisch-vicariss Johan van Neercassel liet al in 1669 de Jezuïtenstatie De Zaaier sluiten. Ook zijn opvolger, Petrus Codde, richtte zijn pijlen tegen de staties van de Jezuïten in Amsterdam: Zijdeworm, Zaaier en Krijtberg.

Jezuïten in Amsterdam

1700-1725

- Uiteindelijk trokken de Jezuïten aan het langste eind met de veroordeling van het Jansenisme door paus Alexander VII en de marginalisering van de Oude Clerezij aan het einde van de 18^e eeuw. In Amsterdam hadden in de 18^e eeuw echter niet de paus en zijn nuntius het voor het zeggen maar de Staten van Holland en het Amsterdamse stadsbestuur. Na druk van de Staten van Holland en Zeeland, moesten de Jezuïten het veld ruimen.
- In 1708 kregen zij de opdracht van de Staten van Holland om de Republiek te verlaten *“tot herstelling van de rust onder de Roomschegezinde ingezetenen binnen deze Provincie”*. Er bleef slechts een pater over in De Krijtberg, maar ook die statie werd gesloten. Het tegen de Jezuïten gerichte plakkaat uit 1708 werd in 1730 aangescherpt:
“dat geen Priesters als geboore onderdanen van den staat der Vereenigde Nederlanden, en geen geordende Priesters, nog monniken, en in het byzonder geen Jezuïten hetzij geproffeside, of van mindere orde, zullen moogen geadmitteerd worden, maar dienaangaande sal worden gebleven by de Placaaten en Resolutien van 1704, 1708, 1720.”

Jezuïten in Amsterdam

1725-1800

- De pauselijke nuntius in Brussel verzocht de Nederlandse Jezuïten op hun post te blijven. Pater Hendrik van Alkemade en zijn opvolgers van De Zaaier zetten hun zielzorg vanuit De Krijtberg voort.
- De Krijtberg bleef echter als kerk gesloten tot eerste pinksterdag 1788. Toen werd de Jezuït Adam Beckers erkend als pastoor van De Krijtberg.
- De SJ was ook in conflict gekomen met Rome en werd in 1773 door paus Clemens XIV zelfs opgeheven. Pas in 1814 werd de orde door paus Pius VII in ere hersteld.

Deel 3 Katholieke schuilkerken in de 18^e eeuw

De schuilerkerken

- Voor het gebruik van de schuilerkerken moest nog steeds een vergoeding, het recognitiegeld, betaald worden om aan de toepassing van de plakaten te ontkomen. Vanaf 1730 werd de hoogte daarvan niet langer door het stadsbestuur maar de Staten van Holland bepaald.
- In de tweede helft van de 17e eeuw verdwenen wel de kleine zaalkerkjes. Daarvoor in de plaats kwamen nieuwe ruime galerijkerken. Tussen 1660 en 1696 kwamen zo onder andere Het Boompje (1667), de Mozes en Aaron (1685) en De Ster (1696) tot stand. Deze kerken bevonden zich nog steeds op de eerste verdieping, boven de woonvertrekken, en beschikten over twee galerijen. Doordat bestaande kerken verruimd werden, hoefden in de periode tussen 1700 en 1785 in Amsterdam geen nieuwe schuilerkerken gebouwd te worden.

De schuilkerken

Aan het eind van de 18e eeuw treedt er een verdere liberalisering op. In deze periode ontstaan de kapel van het R.C. Maagdenhuis in de nieuwbouw van dit meisjesweeshuis (1785-1787). Er komen ook nieuwe schuilkerken in de polders buiten de stad. In Diemerbrug wordt bijvoorbeeld De Hoop (1786-1787) gebouwd (links) en in het huidige Amsterdam West (buiten de Raampoort) de kerk De Liefde (1785). Maar ook deze nieuwe kerken mochten van de Staten van Holland nog niet het uiterlijk van een kerk hebben.

Mozes en Aaronkerk

- De achttiende eeuw was een voorspoedige eeuw voor de Franciscanen. De grote schuilkerk Mozes en Aaron, die vanaf 1691 in gebruik genomen mocht worden, werd goed onderhouden en regelmatig gerestaureerd. Het interieur werd o.a. verzorgd door de schilder Jacob de Wit.
- Het aantal priesterplaatsen werd steeds uitgebreid. De kerk werd onder Aegidius de Glabbais bediend door vijf paters. Toen in 1708 het aantal parochianen toenam vanwege de verdrijving van de Jezuïten uit de Krijtberg, werd de Mozes en Aaronkerk de grootste statie in Amsterdam met bijna 7.000 parochianen of regelmatige kerkgangers.
- Ook de Franciscanen hadden te lijden onder anti-katholieke ressentimenten in de jaren 1719-1721, maar konden door betaling van recognitiegelden blijven doorwerken.

Mozes en Aaronkerk

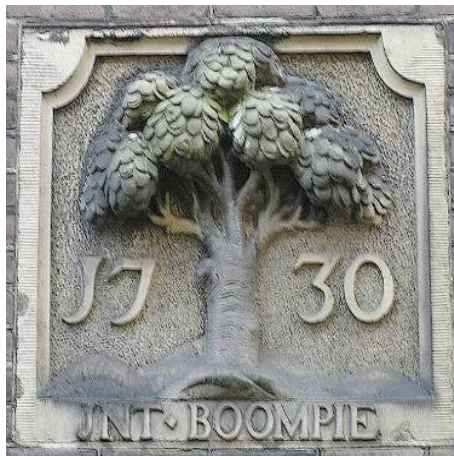
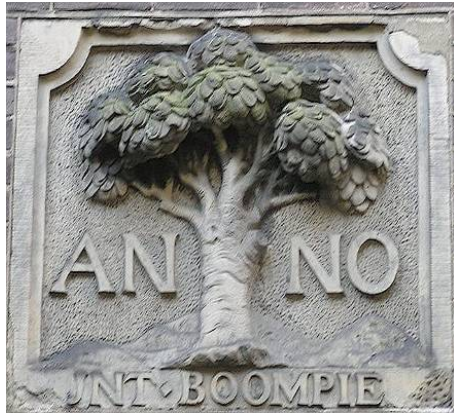

Processie in de Mozes en Aaronkerk, gravure van Van der Beek (1784), museum Catharijneconvent

Mozes en Aaronkerk

- Onder de priester Rademaker kwam er in de Speelmanssteeg een katholiek hofje op basis van een schenking van de boekhandelaar uit de Nieuwebrugsteeg, Isaak Swigters. In het Swigtershofje zouden oudere katholieke dames onderdak vinden. Bij het hofje hoorde een klein kapelletje dat door de Franciscanen van de Mozes en Aaronkerk werd bediend.

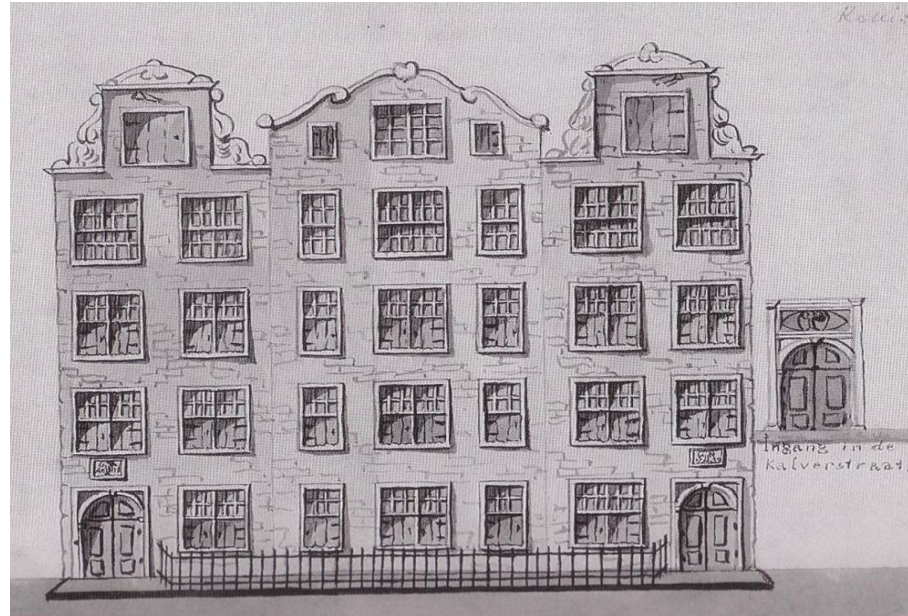
Het Boompje

Boven de ingangen -aan de linker- en rechterzijde- werden ter herinnering aan het bouwjaar van 1730 twee gevelstenen ingemetseld. Deze stenen bevinden zich thans in de noordelijke buitenmuur van "De Boom" aan de Admiraal De Ruyterweg.

De paters van het Boompje hebben tevens in het Hofje van Barmhartigheid (Occo's hofje) de diensten op zon- en feestdagen verricht tot het jaar 1911. Toen werd het Boompje verplaatst van de Kalverstraat naar de Admiraal de Ruyterweg.

Het Boompje

In de 18e eeuw nam het aantal kerkgangers in het Boompje sterk toe als gevolg van de sluiting van de kerken van de Jezuiten. In 1730 werd de uitbreiding van de kerk voltooid (zie het interieur links). De kerk kreeg aan het Rokin een nieuwe voorgevel (rechts) in de vorm van drie pakhuysachtige gevels. Het Boompje was een zogenaamde 'bovenkerk'. De kosterwoning, de pastorie en de woon- en werkvertrekken van de paters bevonden zich op de begane grond en de kerk zelf op de eerste etage. De gevel van de pastorie en de toegang tot de kerk aan de Kalverstraat dateerde uit 1651.

Het Boompje

- De aanzet voor de verbouwing van Het Boompje aan de Kalverstraat werd gegeven met de daar in 1728 benoemde priester pater Josephus de Longas (1681-1757). De Longas was geboren in het huis van de Spaanse gezant in Den Haag, vertrok in 1700 naar het buitenland en keerde in 1711 terug naar Den Haag, waar hij tot 1719 als kapelaan verbonden was aan de kapel van het gezantschap van de Beierse kerkvorst: Joseph Clemens De Longas werd hij in 1748 benoemd tot gedelegeerd aartspriester van Holland, Zeeland en West-Friesland.
- In de periode dat De Longas aan het hoofd van de Amsterdamse statie 't Boompje stond, werd het kerkgebouw gemoderniseerd. Zijn verdiensten voor het kerkgebouw werden in 1748 uitgebreid bezongen in een lofdicht, dat ter gelegenheid van zijn gouden kloosterjubileum in dat jaar verscheen. Volgens de dichter was sinds zijn aantreden in 1728 een nieuw kerkgebouw, drie gaanderijen hoog gerealiseerd, met vensters van glas uit Frankrijk en een sierlijk beschilderd plafond.

Het Stadhuis van Hoorn en het Torentje

Het pand waarin de schuilkerk van de Dominicanen, het Stadhuis van Hoorn, was gevestigd werd tot 1747 gehuurd. Vanaf dan stond het op naam van de toenmalige pastoor, pater Jacobus Janssens (1733-1766). In die periode vonden met toestemming van het stadsbestuur diverse vernieuwingen plaats. Zo werd de kerk van een nieuwe voorgevel voorzien. In 1720, tijdens het pastoraat van Petrus van den Brande werd ook de nabijgelegen kleine schuilkerk, het Torentje, eigendom van de Dominicanen. Links: de Heilige Thomas van Aquino (Het Torentje) aan het Singel 156, tekening van Gerrit Postma (ongeveer 1830).

De Krijtberg en De Zijdeworm

- In 1708 worden de Jezuïten op aandringen van Jansenisten op basis van een plakkaat van 27 juni 1705 uit Amsterdam verbannen. De Krijtberg en De Zijdeworm worden gesloten. De Zijdeworm wordt definitief gesloten, De Krijtberg voor een periode van tachtig jaar. Ook het huis van de Jezuïten, De Zonnebloem, moest in die periode verlaten worden. Het huis wordt in 1720 door de Jezuïten verkocht.
- Een verzoekschrift van 40 vooraanstaande Amsterdamse katholieken kon het vertrek van de Jezuïten en de sluiting van De Krijtberg niet voorkomen. De kerkbezoekers van De Krijtberg weken vooral uit naar de staties van de franciscanen, Mozes en Aaronkerk en het Boompje (pater De Longas van het Boompje had de onderhandelingen met de Clerezij en het stadsbestuur gevoerd).

De Krijtberg

De Zaaier

- Weliswaar moest in 1708 ook De Zaaier door haar priester, pater Philip Happaert, gesloten worden, maar De Zaaier bleef na de sluiting, die pas in 1792 werd opgeheven, door Jesuïeten bezet. Zij mochten wel stervenden bijstaan. De vijf paters, die tussen 1708 en 1792 achtereenvolgens bij De Zaaier hebben gewoond, moesten zich onthouden van alles was de aandacht zou kunnen trekken.
- Dit heeft hen niet belet om op bescheiden schaal en geleidelijk aan in wat ruimere mate de zielzorg te beoefenen. Sinds 1724 werden jaarlijks weer 1 à 2 doopsels toegediend. Dit aantal steeg rond 1750 tot circa 5 en kort voor de heropening (1792) tot ruim 10 per jaar. Ook werden er tussen 1722 en 1792 zo nu en dan (in deze 70 jaren 130 in totaal) huwelijken ingezegend.

De Papegaai

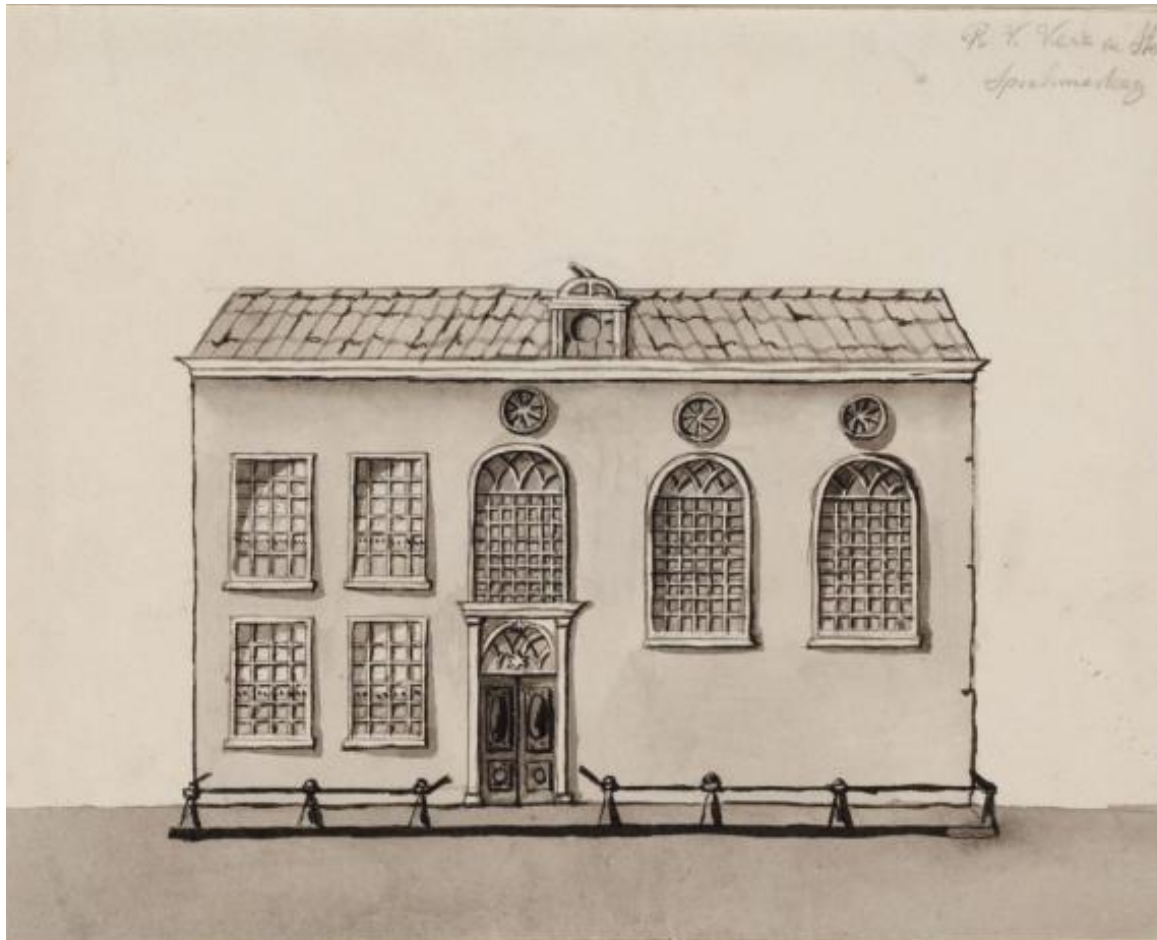
- Na de sluiting van De Papegaai vanwege tegen de Jezuiten gerichte maatregelen, werd de kerk in de Kalverstraat in 1698 door pastoor Fox (1685-1713) gekocht voor 9.500 gulden met geld van het R.C. Oude Armencomptoir. Fox sprak als oud-leerling van het Romeinse Collegio Urbano, Italiaans. De Papegaai werd door veel Italianen bezocht.
- Onder de opvolger van Fox, Johannes Huegla (1713-1717), werd de kerk aan het R.C. Oude Armencomptoir verkocht en werd de kerk aan de priester voor 725 gulden per jaar verhuurd. Deze oude Papegaai was een kleine kerk, die, net als veel andere katholieke schuilkerken in Amsterdam, twee gaanderijen had die op zuilen rustten.
- In de Sacristie van de huidige Papegaai (die uit 1848 dateert) bevindt zich een schilderij van Ignatius van Loyola, de stichter van de Jezuitenorde, en van Franciscus Xaverius. In de kerk zelf hangt een schilderij, “De krooning der Lieve Vrouwe”, dat lange tijd is toegeschreven aan Jacob de Wit.

De Posthoorn

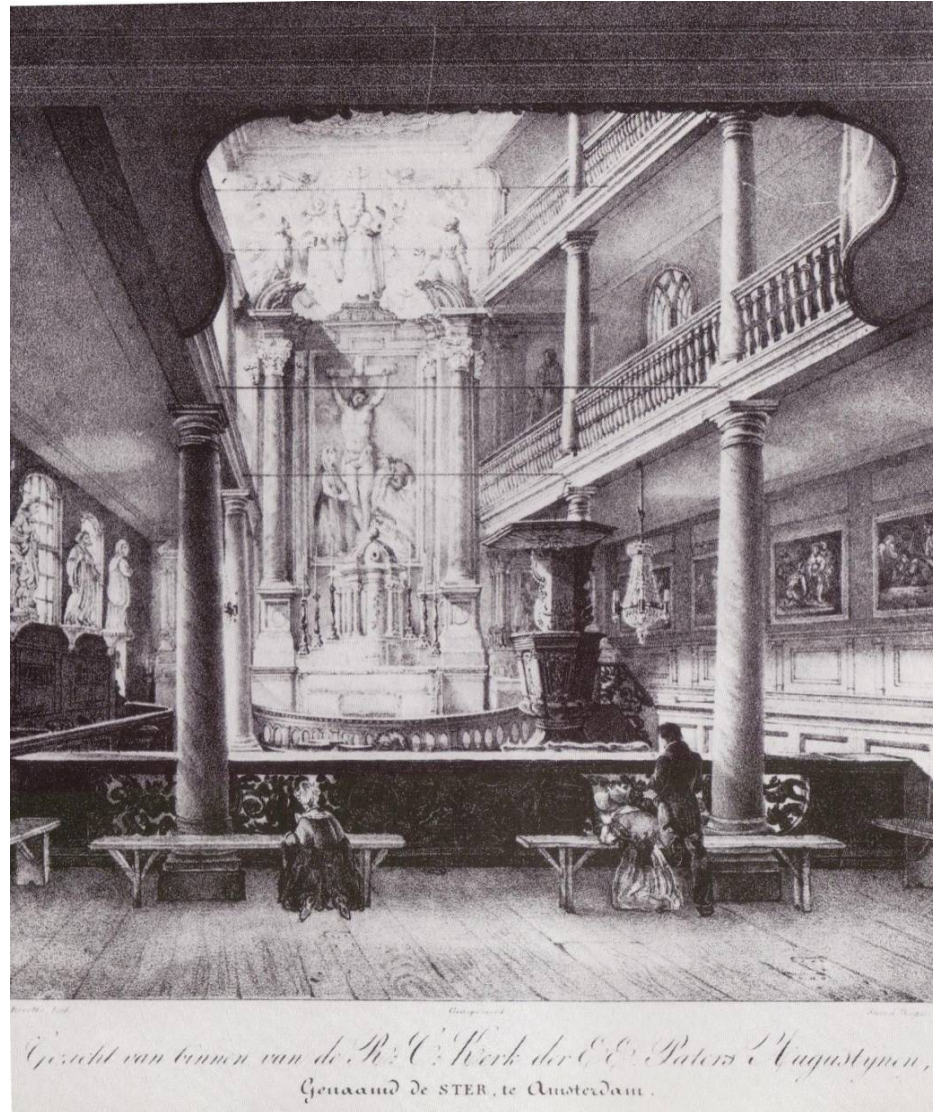
De Augustijnen keerden zich in de Posthoorn sterk tegen de Clerezij, die in de buurt over staties beschikte op de Brouwersgracht en in de Vinkenstraat. De apostolisch vicaris Petrus Codde en het stadsbestuur waren de Augustijnen niet goed gezind. Na het overlijden van pater Stevens in 1710 kon de statie voor de Augustijnen behouden blijven. Pater Baard leidde de statie tot zijn overlijden in 1722. Het stadsbestuur stelde na de dood van Baard als voorwaarde voor benoeming van een nieuwe pastoor dat deze Steenoven als principaal zou erkennen. Omdat de kerkgangers zich daartegen verzetten werd de Posthoorn op last van het stadsbestuur gesloten. Een jaar later, in 1723, namen seculieren de kerk over.

De Star (Augustijnen)

De naam De Star ging in 1699 over naar een nieuwe schuilkerk aan de Spinhuissteeg. In de volksmond kreeg de kerk de naam het Spinnetje, vanwege de nabijheid van het Spinhuis. In 1739 ontstonden problemen toen het stadsbestuur geen reguleren in De Star wilde als pastoor. De kerk bleef toen zeven jaar gesloten. In 1746 werd echter toch weer door het stadsbestuur een priester, Joannes Erkens, toegelaten.

De Star (interieur)

*Gesicht van binnen van de R.C. Kerk der S. Augustijnen,
Genaamd de STAR, te Amsterdam.*

De Franse statie (Karmelieten)

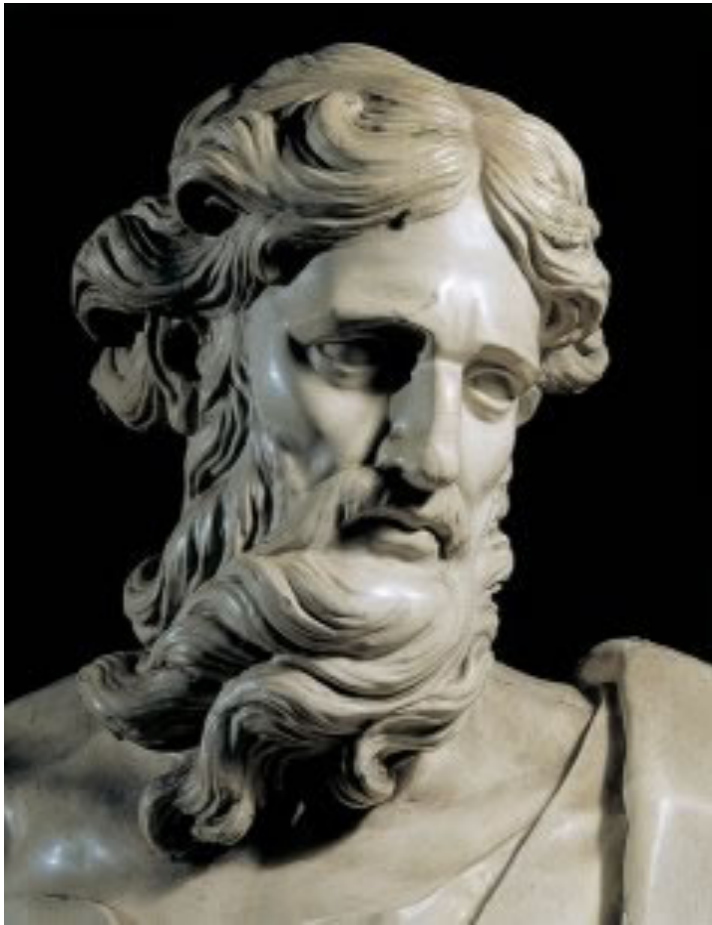
Aanvankelijk werd in de Franse kerk alleen in het Frans gepreekt, maar in de loop van de 18e eeuw ook in het Nederlands. De kerk werd beschilderd door de in 1695 in Amsterdam geboren Jacob de Wit. Zie de volgende pagina: ontwerp (1740) van St. Augustinus, ontwerp voor een wanddecoratie in de Franse Kerk . Daaronder tekening (1740) door Jacob de Wit van St. Ambrosius.

Links: Chrysostome Girardot, karmeliet; pastoor van de Franse kerk van 1757-1784. Prent uit 1772 van P. Jouffroy.

Franse Statie (Karmelieten)

De Pool /Sint Anna

De Annakerk werd in 1720 door pastoor Gerard van Wijckersloot verplaatst van het Kattenburgerplein naar de IJgracht (Prins Hendrikkade). Deze schuilkerk Sint Anna wordt ook wel De Pool genoemd naar het pakhuis en woonhuis De Pool waarin zij zich bevond. De weduwe van de wijn-koper Ambrosius de Pool had het huis voor 9500 gulden verkocht. In dit huis is nog een gevelsteen te zien waarop een kozak ("Pool") is afgebeeld. Het pand wordt met behulp van leningen verbouwd tot schuilkerk. In de fries werd de spreuk aangebracht: "*Non est hic aliud nisi domus Dei et porta coeli*" (dit is niet anders dan een huis Gods, dit is een poort des hemels). Links: Jacob Cressant, Paulus, ca. 1740 (detail), gepolychromeerd grenenhout. De uit De Pool afkomstige apostel-beelden van Paulus en Petrus zijn hoogtepunten uit de collectie van het

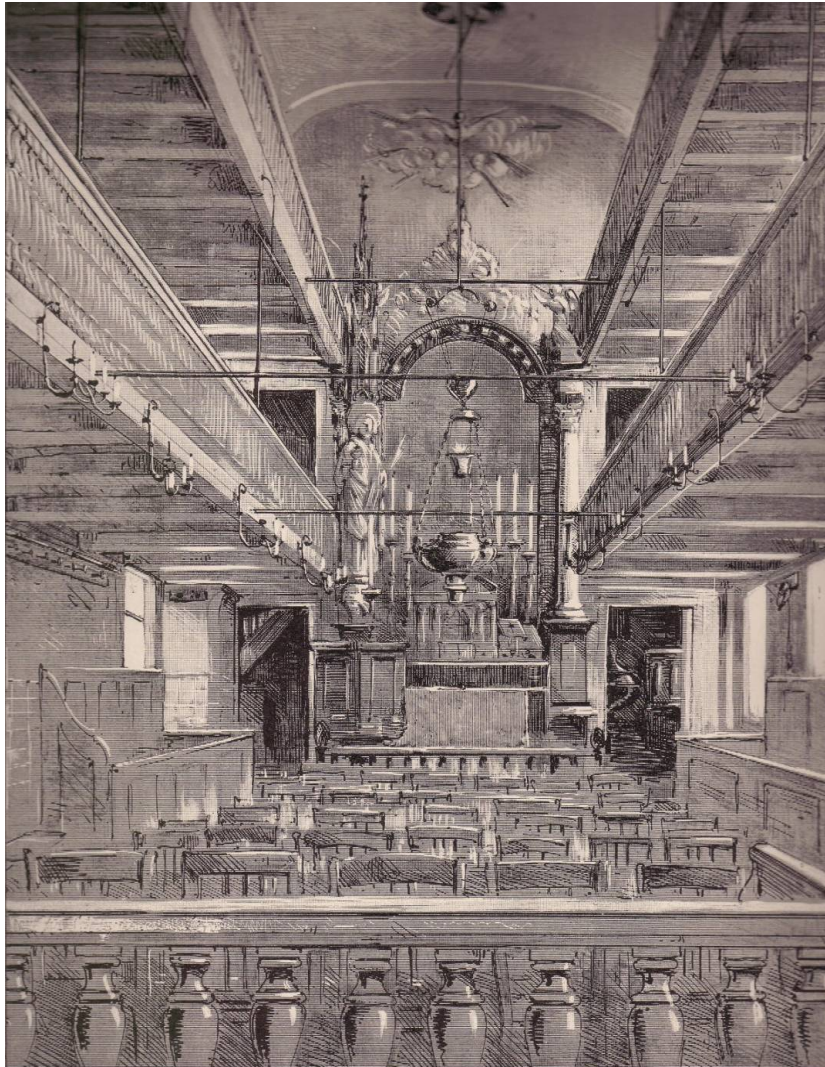
De Lelie /Geloof, Hoop en Liefde

- In 1726 wordt de kerk De Lelie verruimd door toevoeging van het ernaast gelegen huis van de familie Cromhout. Na de verbouwing kreeg de kerk de naam Geloof, Hoop en Liefde. De kerk was niet groot, maar had een rijk interieur (zie volgende pagina).
- De Geloof, Hoop en Liefde bevond zich aan de Nieuwe Zijds Voorburgwal 338 op de plaats waar nu het restaurant Kantjil & De Tijger gelegen is.

De Lelie /Geloof, Hoop en Liefde

Het Haantje/Het Hart / Sint Nicolaas

In 1739 werd pastoor Reyniers eigenaar van het pand van Het Hart. Hij begon een verbouwing, waarvan de huidige kerk het resultaat is. Het interieur van Het Hart is goed bewaard gebleven. Het altaar toont het schilderij van Jacob de Wit, De Doop in de Jordaan (1716). Het is het eerste van de vier altaarstukken die De Wit voor de Amsterdamse katholieke kerken schilderde. Tegenover het altaar bevindt zich het orgel dat in 1794 door Henrik Meijer speciaal voor deze ruimte werd gebouwd. Omdat de schuilkerk een kleine oppervlakte had, was het behelpen. Zo moest de preekstoel uit een der kolommen naast het altaar gedraaid worden.

Het Duifje / Vredesduifje / Sint Willibrord binnen de Veste

Na de dood van pastoor Mensing, op 12 augustus 1707, deden zich bij de benoeming van een opvolger dezelfde moeilijkheden voor als bij de andere staties. Ook in 'het Vrededuifje' wilde het stadsbestuur een priester van de Clerezij aanstellen. De eigenaresse, Maria Geertruy Mensing, hield echter het been stijf en omdat noch zij noch de burgemeesters wilden toegeven, bleef de kerk tien jaar lang gesloten. In haar testament bepaalde zij dat de kerk alleen toekwam aan de geestelijkheid die Rome trouw bleef. De pastoor van Het Duifje maakte van de Bataafse revolutie in 1795 gebruik om het eerste openbare katholieke kerkgebouw te bouwen. Hij kocht daartoe in 1795 de in 1794 afgebrande suikerraffinaderij Het Fortuyn aan de Prinsengracht/hoek Regulierengracht.

De Begijnhofstatie / HH Johannes en Ursula

- In de 18^e eeuw beleefde het Begijnhof een moeilijke periode. In 1737 besloten de Staten van Holland om een nieuwe belasting, het collateraal, op te leggen voor alle huizen die als kerk of vergaderplaats van katholieken diende en ook voor pastorieën, woonhuizen van kosteren en huizen in eigendom van statiekerken. Doordat ten onrechte alle huizen van het begijnhof als eigendom van de begijnhofkerk werden gezien, drukte deze belasting, die in 1771 werd herhaald, zwaar op de financiën van het Begijnhof.

Begijnhofstatie

Franciscus Cornelius Dierout, rector van de Begijnhofstatie. Dierout werd in 1711 werd kapelaan op het Begijnhof en in 1712 pastoor. Op 18 april 1719 werd hij kanunnik van het Haarlems Kapittel. Hij was een fel bestrijder van de Clerezij. Als pastoor ondervond hij het "collateraal", het successierecht dat betaald moest worden tot de twintigste penning. De kerk met pastorie werd in 1737 aangeslagen voor fl 3.125. 18 jaar lang kon Dierout geen salaris worden uitbetaald. Ook de viering van het eeuwfeest van het Heilig Sacrament van Mirakel in 1745 heeft waarschijnlijk niet plaatsgevonden in verband met financiële problemen. Uit dat jaar zijn alleen een kopergravure en een zilveren legpenning bekend.

De Begijnhofstatie / HH Johannes en Ursula

Links: het interieur van de Begijnhofkapel in de 18^e eeuw.
Rechts: kruisbeeld geschonken door Dorothea Koervaldt.
Zij was tot haar overlijden op 1 februari 1786 meesteres
van de begijnen.

De Pauwentuin / Sint Willibrordus buiten de Veste

De Pauwentuin lag buiten de Utrechtse Poort. Ze was bekend onder diverse namen: de kerk achter de Pauwentuin, of: de kerk aan het Kuiperspad, later: aan het Rustenburgerpad, ook wel: de kerk buiten de Utrechtse poort. Aan de zuidzijde van het Rustenburgerpad bevond zich de pastorie. Van daaruit kwam men dan op het erf van de kerk. De kerk was eerst niet meer dan een schuur (zie links).

De Buitenveldert

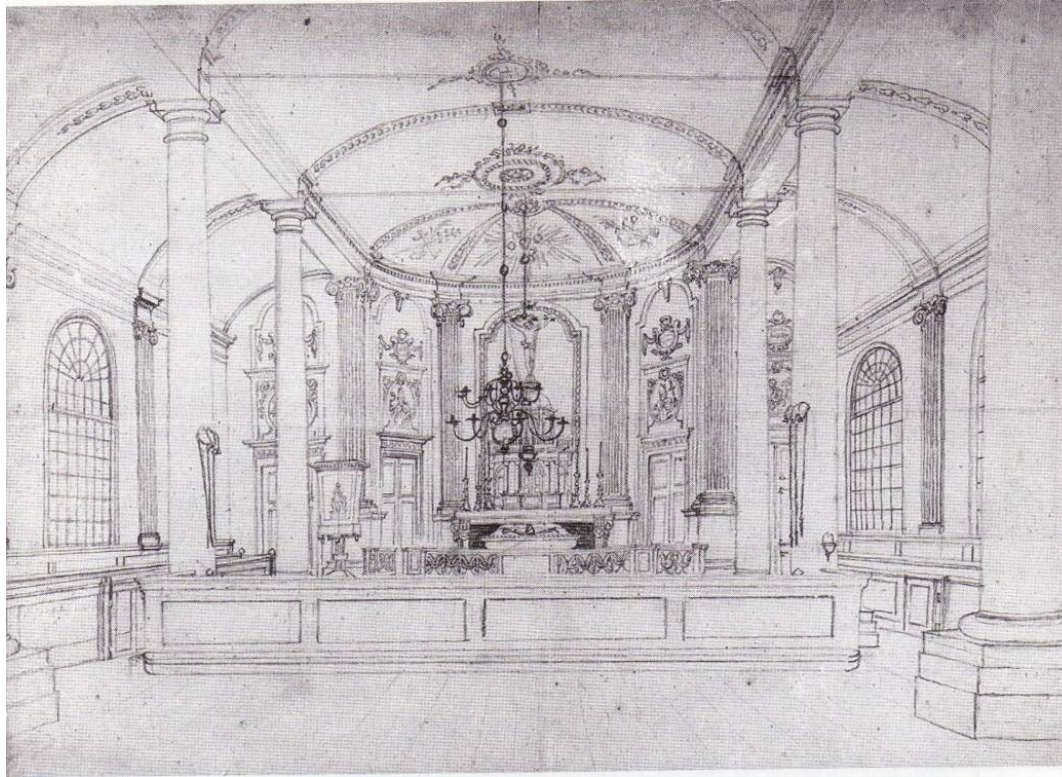
- Al in de 17^e eeuw werd aan de Amstelveenseweg door de Augustijnen een schuilkerk gebruikt. De schout van Amsterdam vernielde in 1644 deze schuilkerk en verbood om hier nog verder diensten te houden.
- In de 18^e eeuw was de kerk, die lag waar nu de katholieke begraafplaats Buitenveldert ligt, echter weer in gebruik.

De Liefde

Voor de katholieken die buiten de stadsmuren ter hoogte van de Raampoort woonden werd in 1784 toestemming gevraagd voor de bouw van een nieuwe kerk. De Liefde werd zo de kerk voor de in 1784 aan het Bleekerspad gestichte statie van St. Nicolaas en Barbara. In de Amsterdamse kerken werd gecollecteerd om het daarvoor benodigde geld in te zamelen. Al in 1785 kon het houten kerkje in gebruik worden genomen. De kerk werd op 11 mei 1785 gewijd. De kerk lag aan de huidige Bilderdijkstraat. Het is de eerste nieuwe katholieke kerk na de reformatie. De kerk wordt De Liefde genoemd naar een nabij-gelegen houtzaagmolen. De kerk trekt bezoekers van de Overtoom, de Dubbele Buurt, de Boermeer en zelfs van de IJdoelen.

De Liefde

Tekening van het interieur van De Liefde door Gerrit Lamberts uit 1845, Gemeentearchief Amsterdam. In 1885 wordt de oude De Liefde vervangen door de nieuwe De Liefde van architect P.H.J. Cuypers.

De Hoop

In Diemerbrug was na de aanleg van de Weesper-trekvaart in 1640 een dorpje geroeid met bedrijfjes en herbergen. In 1786 telde Diemerbrug al tweemaal zoveel inwoners als Overdiemen. Voor de bouw van de nieuwe kerk moest in 1784 aan de hand van een bouw-tekening toestemming worden gevraagd van de Staten van van Holland. Voorwaarde was dat de vensters niet al te groot mochten worden en de deurkozijnen normale afmetingen moesten hebben. Het gebouw mocht aan de buitenkant niet op een kerk lijken. In 1786 werd de schuilkerk in Overdiemen verkocht en werd begonnen met de bouw van de nieuwe kerk bij Diemerbrug, die De Hoop werd genoemd. De huiskerk in Overdiemen werd tegelijkertijd afgebroken.

De Hoop

Het voorste deel van de kerk bestond uit enkele kamers, waaronder de sacristie. De kerk bevond zich in het achterste gedeelte van het gebouw. Via de kamers aan de voorkant was er een toegang tot de kerk. Via een trap was er toegang tot de beide galerijen. Het interieur van de kerk contrasteerde met de eenvoudige buitenkant. Het rijke stucwerk met alle versieringen was van de hand van de stukadoors gebroeders J. en M. de Wolff. In 1795 werd De Hoop beschreven als *‘een schoon gebouw, welks wederga zeker zelden op het platte land gevonden wordt’*.

Kerken van de Clerezij – De Pauw

Aan de Oude Zijde bevond zich De Pauw, een schuilkerk in de Keizersstraat bij de Nieuwmarkt. De Pauw was net als de statie op Kattenburg aan de H. Anna gewijd. De Pauw werd in 1798 gesloten omdat de kerk-gemeenschap na 1750 sterk slonk. Bij de aanleg van de metro is De Pauw

Onderdelen van het interieur (boven) werden aan kerken van de Clerezij in Egmond aan Zee (preekstoel), Haarlem (communiebank), Krommenie en Zaandam (orgel) verkocht. Het altaar van De Pauw uit 1710 bevindt zich in de kerk van Krommenie.

Kerken van de Clerezij – Nicolaas

- De Sint Nicolaas aan de Nieuwezijde was een statie van de Clerezij, waarvan de voorkant aan de Korte Kolksteeg en de achterzijde aan de Nieuwezijdsvoorburgwal 78 lag. Voorganger van de H. Nicolaas was een andere schuilkerk aan de Nieuwezijdsvoorburgwal “naast de brouwerij De Hooiberg, in de Zwaertvis”. Pastoor Jacobus Tzul kreeg in 1694 toestemming van het stadsbestuur om de kerk te verplaatsen naar “eenige huysen herwaerts de steenen Roeland, daer het rondas uythangt”.
- De ingang van de kerk liep via de kelder aan de Spuistraat. Op de tweede verdieping van het pand zijn nog zes Toscaanse zuilen te zien van de voormalige schuilkerk. De zolderverdieping heeft nog de oude kapconstructie. De kerk bestond uit een hoofd- en een zoldergalerij, die gedragen werden door de Toscaanse zuilen. In de kerk bevonden zich drie altaarstukken, waaronder de geseling van Christus uit 1665 van F. Roozendaal, een afneming van het kruis uit 1659 door C. Van Savoy en een Geboorte van Christus. In 1808 werd de Sint Nicolaas door de Clerezij gesloten. Het archief en de statie werden door De Ooievaar overgenomen.

Kerken van de Clerezij – De drie Bonte Kraayen

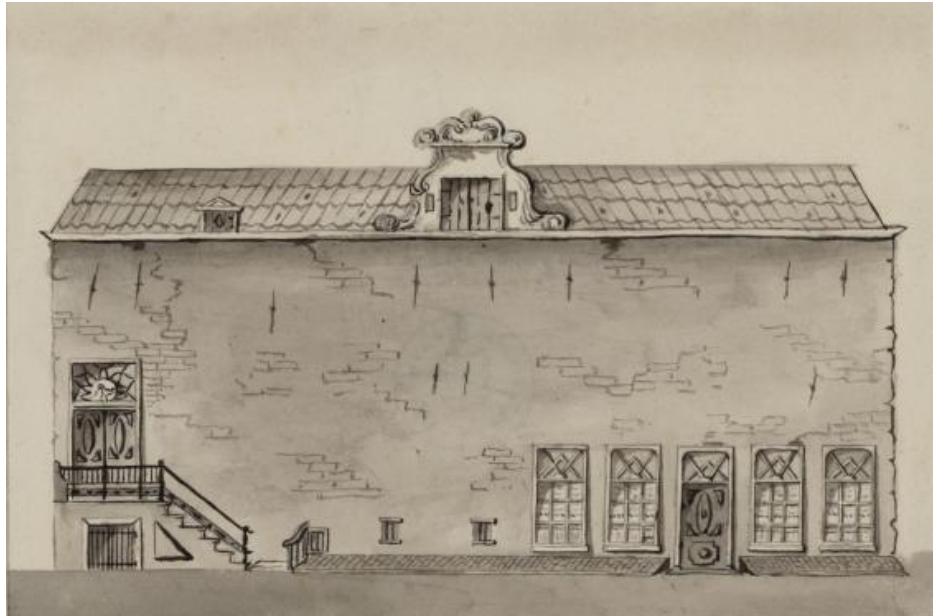
- De Drie Bonte Kraayen was een schuilkerk, die in 1706 in handen kwam van de Clerezij. De kerk, die gelegen was Achter de Oude Teertuinen (nu de Prins Hendrikkade) werd in 1837 gesloopt.
- In de 18e eeuw was in De Drie Bonte Kraayen pastoor Jacob Krijs werkzaam. Bij het overlijden van Arent Krijs legateerde hij aan zijn broer, Jacobus Krijs o.a. „de reliquien van de martelaren van Gorcum in een zilver zonnetje gezet” om in zijn kerk te worden bewaard en daar erfelijk te blijven. De moeder van beide broers, Belia Freijs van Dolre, was door haar grootmoeder van vaderskant een nicht van een van de Gorkumse martelaren, de minderbroeder Theodorus van der Eem.

Kerken van de Clerezij – De Ooyevaar

De Ooyevaar is in 1705 in gebruik genomen als schuilkerk van de katholieken van de Oude Clerezij in de Barndesteeg. Van een van haar voorgangers, een kerk in de Breestraat/Nieuwmarkt, is een doopregister vanaf 1697 bewaard gebleven. In die tijd was Johannes van Neck pastoor van deze statie. Hij zou dat tot 1722 blijven. Het huis in de Barndesteeg was aangekocht door de rijke koopman Arent Krijs, broer van de pastoor De Drie Bonte Kraaien, die ook voor andere staties van de Oude Clerezij een belangrijke rol

Kerken van de Clerezij – De Ooyevaar

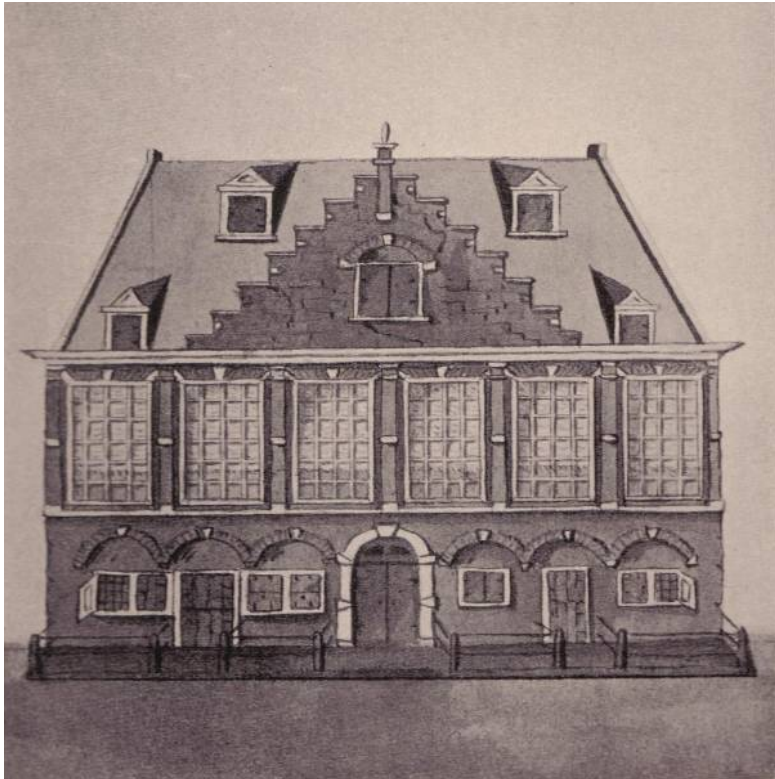

Het huis was oorspronkelijk een deel van het Maria Magdalena in Bethaniënklooster, dat in 1589 door het stadsbestuur was verkocht. De parochie had ondanks combinatie met de 3 Bonte Kraayen, Maagdenhuis en Nicolaas in 1810 nog maar 152 leden, waaronder de families Schade, Boldoot en Allebé.

Kerken van de Clerezij – H. Maria

- In de Vinkenstraat 160 en de Baanbrugsteeg bevond zich een kerkje uit 1658, dat in de 18e eeuw als schuilkerk door de Clerezij is gebruikt. Het kerkje was gewijd aan de H. Maria. Toen de kerkenraad lucht kreeg van de bouw van dit kerkje, werd de bouw stilgelegd en werden alle katholieke elementen (beelden en ornamenten) verwijderd. Toch kwam er een schuilkerk.
- De kerkruimte bevond zich op de eerste verdieping van het pand. Het was een bijna vierkante ruimte van 11 bij 9,5 meter, zonder galerij. Naast het altaar stonden beelden van Maria en de H. Jozef. Een van de pastoors van deze kerk, Hieronymus de Bock, werd voor de Oude Clerezij in 1742 tot bisschop van Haarlem gewijd. In 1797 werd de kerk door de Clerezij afgestoten en kort daarop werd de kerk verbouwd tot vier woningen.

Kerken van de Clerezij – Johannes en Willibrordus

De kerk van de Oude Clerezij die het langst in gebruik is gebleven is de Johannes en Willibrordus, een schuilkerk aan de Brouwersgracht 134 waarvan de kerkruimte nog intact is. De ruimte wordt thans als kantoor gebruikt. Tussen Brouwersgracht 130 en 134 gaf de smalle gang op nr. 132 toegang tot de inpandig gelegen schuilkerk.

Kerken van de Clerezij – Johannes en Willibrordus

Links: Brouwersgracht
136-128. De middengang
(nummer 132) van het brede
pand 130-134 leidt naar de
erachter gelegen Johannes
en Willibrordus.

Deel 4 Armenzorg in de 18^e eeuw

Armen –en ziekenzorg in de 18^e eeuw

- In 1715 stonden de Staten van Holland de katholieken van Amsterdam toe dat ze hun organisaties rechtstreeks mochten begunstigen met erfstellingen en legaten. In 1719 werden ook de katholieke charitatieve instellingen vrijgesteld van accijnzen op graan en brandstof. Daarvoor was die vrijstelling voorbehouden aan de gereformeerde diaconie.
- Liefdadigheidsorganisaties, zoals het R.C. Oude Armenkantoor, genoten een onafhankelijke positie tegenover de staat en de kerk, wat resulteerde in aanzienlijke erfstellingen. Het stadsbestuur gedoogde en ondersteunde de activiteiten van de katholieke instellingen omdat het stadsbestuur daardoor zelf niet hoefde te voorzien in het onderhoud van katholieke armen. De katholieke instellingen verzamelden verder ook geld door collecten en inzamelingen langs de deuren.
- De ziekenzorg werd in de 18e eeuw met name in de Amsterdamse gasthuizen verricht.

R-C Oude Armenkantoor (RCOAK)

- de vaste vergaderkamer was in 1693 gevestigd was in een pand van het RCOAK aan de Nieuwezijdsachterburgwal. Dit pand bestaat nog steeds en aan de Spuistraat 303.
- In de 17e en 18e eeuw waren katholieken zeer vrijgevig. Niet alleen werden schuilkerken, priesters en recognitiegelden betaald, maar ook werd de zorg voor wezen en armen gefinancierd. Na 1750 daalden de opbrengsten echter. In die tijd was er een controverse over wie nu verantwoordelijk was voor de armenzorg: de stad of de particuliere liefdadigheid. Er ontstond ook een intern conflict onder de katholieken over de wijze waarop de bedeling plaats vond. Mochten de staties de opbrengsten van collectes zelf aan de armenzorg besteden of moesten zij die afdragen aan het R.C. Oude Armenkantoor?

R-C Oude Armenkantoor (RCOAK)

- Op 22 november 1771 kwamen de priesters bijeen in het huis van Van de Capelle, de pastoor van de statie De Lelie, om over de armenzorg te overleggen. Besloten werd om de taak van het uitdelen van de ondersteuning over te dragen aan de regenten van het RCOAK. Er werd besloten dat elke zondag en elke feestdag in de schuilerkerken gecollecteerd zou worden voor het RCOAK om tegemoet te komen aan de steeds groeiende nood.
- De helft van de opbrengst was voor de armen van het RCOAK. De pastoor mocht 1/6 van de opbrengst houden en ook de twee weeshuizen, het R.C. Maagdenhuis en het R.C. Jongensweeshuis, kregen elk 1/6 van de opbrengst. Met de pastoor van de statie van de Clerezij van De Pauw aan de Keizerstraat, Joannes van Stipthout, werd vervolgens overeenstemming bereikt, zodat de regeling voor alle Amsterdamse katholieken in werking kon treden.

R-C Oude Armenkantoor (RCOAK)

Vanwege de nieuwe taken die het R.C. Oude Armenkantoor in 1771 kreeg, ontstond de behoefte aan een grootschalig, eigen gebouw. Het RCOAK vestigde zich daarom in 1773 in een door haar nieuw gebouwd pand op het terrein van Keizersgracht 384 waar daarvoor de eerste Amsterdamse schouwburg had gestaan. Die was in 1772 afgebrand. De regenten kwamen daar eens in de twee weken op woensdag samen en bedeeden de behoeftigen dan met geld.

Links: de ingang van het RCOAK aan de Keizersgracht, tekening van Hermanus Petrus Schouten (1747-1822).

R-C Oude Armenkantoor (RCOAK)

Op 5 mei 1773 kwamen de regenten voor het eerst bij elkaar in de vergaderzaal van hun nieuwe gebouw, dat in de jaren daarop met meubels en schilderijen van onder andere Jacobus Buys en Jacob de Wit werd verfraaid. In 1786 ontstond opnieuw een geschil toen de aartspriester Meylink de regenten van wanbeheer beschuldigde. De regenten zouden de gelden van de armen verspild hebben aan een onnodig duur kantoor. Het stadsbestuur stelde daarop een onderzoek in maar kon geen wanbeheer vaststellen. Links: wapenbord van het RCOAK (circa 1600-1775) met de wapens van de regenten in de 17^e en 18^e eeuw.

R-C Oude Armenkantoor (RCOAK)

Het RCOAK hanteerde strenge selectiecriteria. Met name bejaarden, zieken, invaliden en gezinnen met veel kinderen werden bedeed. Een andere eis was dat men tenminste zes jaar in Amsterdam had gewoond. Voor het RCOAK werd door wijkmeesters gecontroleerd of aan de voorwaarden werd voldaan. Ook moesten doopbriefjes en door een pastoor getekende paasbriefjes worden getoond. Links: kistjes met weekkaarten voor de bedeling door het RCOAK, eind 18^e eeuw. Het aantal katholieke bedeeden (15%) was kleiner dan hun aandeel (ongeveer 22%) in de totale Amsterdamse bevolking aan het einde van de 18^e eeuw. De meeste bedeede katholieken woonden in de Jordaan en in de Jodenbuurt. De rijkere Amsterdammers woonden in die tijd aan de grachten en in de Plantage.

Het Maagdenhuis

Het Maagdenhuis was lange tijd een statie met een eigen pastoor. Dat bracht mee dat het Maagdenhuis werd meegetrokken in de strijd tussen katholieken en de Clerezij. In 1725 werd De Haen pastoor. Hij werd benoemd door de bisschop van de Clerezij, de Amsterdammer Van Steenoven. De pastoor werd door veel weesmeisjes om die reden geboycot. Tot 1754 speelde de verdeeldheid tussen katholieken en Clerezij in het Maagdenhuis. Dat jaar vertrok pastoor De Haen naar de statie De Ooievaar, waarmee het probleem was opgelost. In 1780 werd besloten het eeuwenoude complex te vervangen door nieuwbouw. Onder architectuur van de stadsbouwmeester Abraham van der Hart verrees een monumentaal gebouw, het huidige Maagdenhuis aan het Spui. Dit gebouw bood plaats voor 350 kinderen.

Het Maagdenhuis

Links: Boaz en Ruth omringd door wees-meisjes, schilderij van Jacob de Wit (1745). Dit schilderij hing boven een deur in het Maagdenhuis. De voorstelling die de 'maagden' bewonderen heeft betrekking op het oudtestamentische boek Ruth. De rijke Boaz staat de arme weduwe Ruth toe tijdens de oogst overgebleven gerste-aren te verzamelen. Uiteindelijk trouwt Boaz met haar. De schildering diende voor de weesmeisjes als voorbeeld van een hardwerkende vrouw.

Het Maagdenhuis

In het nieuwe Maagdenhuis bevond zich een kapel. Deze kapel werd bediend door pastoor Cramer en werd tot 1857 als openbare kerk gebruikt. Daarna werd de kapel alleen nog door de weesmeisjes is gebruikt.

R.C. Jongensweeshuis

Boven: jongens spelen op de binnenplaats van het weeshuis.

Het Jongensweeshuis werd gesticht in 1701. Het bevindt zich aan de Lauriergracht met een achteringang aan de Elandsstraat 150a. Het Jongensweeshuis bestaat uit meerdere gebouwen en is ontworpen door Steven Vennecool (1657-1719). Daarvoor al waren er op deze locatie katholieke weeskinderen ondergebracht. Maria Magdalena gravin Moens financierde het weeshuis. Zij kende pastoor Offermans die de statie 'de Duif' aan de Prinsengracht gesticht heeft.

De katholieke hofjes

- Een hofje is een gebouw of complex van gebouwen of kamers, vaak rond een afgesloten binnenplaats of tuin. De hofjes voorzagen in huisvesting voor ouderen, vaak weduwen of alleenstaande vrouwen. De portier woont dichtbij de poort. Daar is meestal ook de regentenkamer waar het bestuur vergadert. De binnenplaats diende, net als de binnenplaatsen van kloosters of het begijnhof, vaak als bleekveld.
- De hofjes werden uit liefdadigheid gesticht door rijke burgers. In Amsterdam werden in de 17e en 18e eeuw 33 hofjes gesticht, waarvan 11 met een rooms-katholieke signatuur. De stichters werden herdacht in de naam van het hofje, in gedenkstenen in de gevel en in portretten en gedachtenistafels in de regentenkamer.
- Vaak kwam personeel en verarmde familieleden van rijke families het eerst in aanmerking voor een woning op een hofje. Op een hofje kon vaak vrij gewoond worden en ook kregen de bewoners wel gratis brandstof (turf). Veel van de hofjes bevinden zich in de Jordaan omdat de grond daar goedkoper was dan elders in de stad.

Sint Andrieshofje

(Egelantiersgracht 105-141)

- Het Sint Andrieshofje is het oudste bestaande hofje van Amsterdam op het Begijnhof na. Het hofje is gesticht in 1614 en gebouwd in 1617. In 1614 had de rijke ongehuwde veehouder Ivo Gerritsz. testamentair bepaald dat zijn nalatenschap aan een hofje moest worden besteed, voor *“al sulcke eerlicke arme personen .. omme ten eeuwigen dagen den voorsz. eerlicke arme personen jaerlickx daer van nae hare beste insichte onderhout te doen, mits preferende altoos den bloetvrunden voor den vrienden”*. Ivo's neef Jan Oly (de vader van de priester Jacob Oly) schonk de benodigde grond.
- Het hofje werd genoemd naar de naam van het huis van Jan Oly (“in Sint Andries”, Nieuwendijk 213). In 1623 werd de kapel in gebruik genomen. De twee regentessen moesten telkens weer vrouwelijke opvolgers aanwijzen. Voor die aanwijzing werd een goedkeuring van de pastoor van het Begijnhof vereist. Als die eis niet werd nageleefd, dan kon de pastoor zelf twee begijnen als regentessen aanwijzen.

Sint Andrieshofje

Een kapelaan van het Begijnhof kwam er elke vrijdag de H. Mis lezen. De bewoonsters hadden zich verplicht deze missen bij te wonen. In 1808 woonden er volgens een opgave van het Begijnhof 66 vrouwen op het Sint Andrieshofje. De kapel had een schilderij van de kruisiging van circa 1600, een tabernakel uit de eerste helft van de 18^e eeuw en twee zilveren ampullen uit dezelfde periode

Liefde is 't Fondament (Keizersgracht 334-336)

Het hofje “Liefde is ‘t Fondament” werd in 1618 gesticht door Claas Reijniersz voor ongehuwde katholieke vrouwen. Bij hun intrede moesten zij twee a driehonderd gulden storten, waarna ze vrij konden wonen. Het hofje bestond aanvankelijk uit 18 woningen. Het hofje werd gedurende lange tijd volgens een regeling uit 1764 beheerd door de twee oudste in Amsterdam woon-achtige afstammelingen van de stichter. Links: gevelsteen boven de poort. De 8-puntige ster is het familiewapen van Claes Reiniersz. Boven het wapen zijn initialen: “C” en “R”. Eronder het jaar van stichting, 1618.

Moenshofje

Het hofje was in 1636 bij testament gesticht door de koopman Hillebrand den Otter. Zijn kleindochter Maria Magdalena van Sluypwyck huwde met Bernardin Moens. Naar haar verwijst de tekst in de omlijsting boven het middelste huisje:

*Ter eere van den Allerhoogsten
Godt en
Uyt liefde voor de evenaasten
Heeft Maria Magdalena van
Sluypwyck Moens deese
woonungen
Laaten herbouwen Ao 1766.
Door Godsvrugt en Mildadigheid
Word dus de naam van Moens
Aan de ewigheid geweid.*

Zevenkeurvorstenhofje (Tuinstraat 197-223)

**Boven: binnentuin met zicht
op de kapel**

Het Zevenkeurvorstenhofje is gesticht omstreeks 1645 en is verbouwd in 1724 en in 1775. Ook dit hofje was bestemd voor vrouwen. De nieuwe kapel van het hofje is in 1862 gewijd. Daarvoor was er een kapel in de huidige regentenkamer. Het hofje kent 19 woningen. In 1940 werd een altaarstuk aan het Rijks-museum verkocht, opdat de regenten de restauratie van de (in pandige) vleugel uit 1724 konden betalen.

Swigtershofje

Het Swigtershofje werd in de 18e eeuw gesticht voor oude behoeftige rooms-katholieke dames. Het Swigtershofje is in 1744 gesticht uit de nalatenschap van de rijke katholieke boek- en kaartverkoper Isaac Swigters. De bouw en het beheer van het hofje, dat ook bekend stond als het Sint Jans Oudevrouwenhofje, werd opgedragen aan het RCOAK. In zijn testament bepaalde Swigters dat de bewoonsters die het laatst in het hofje waren toegelaten, hun woning moesten afstaan aan een familielid van Swigters als die in het hofje wou gaan wonen. Links: kapel van het Swigtershofje.

Swigtershofje

Een poortje in Lodewijk XV-stijl en een gang gaven toegang tot het hofje. Het reliëf boven de ingang toont een gevende en ontvangende arm en twee hoorns des overvloeds en de inscriptie *Beatus qui intelligit super egenum & pauperum, in die mala liberabit eum dominus* (psalm 41: 'gelukkig ben je als je je inzet voor de zwakken. Want kom je zelf in nood, de Heer zal je redden'). De kapel (vorige pagina) meet slechts vier bij vier meter. Dank-zij de acht meter hoogte kon er ruimte gewonnen worden door aan drie zijden een galerij met zicht op het altaar aan te brengen. De inrichting is rococo. Op het stucplafond en aan weerszijden van het Oog Gods boven het altaar zweven engeltjes.

Nieuw Suykerhofje

Het Nieuw Suykerhofje is gelegen aan de Prinsengracht 385-393. Dit hofje voor katholieke bejaarde vrouwen is in 1755 gesticht door Gerrit ten Sande en zijn vrouw Maria de Groot op een braakliggend terrein achter de panden aan de Prinsen-gracht. Gerrit ten Sande was een telg uit een katholieke suikerbakkersfamilie die in Amsterdam meerdere bezittingen en fabrieken.

Op het achterterrein werden zes kleine huizen met tuitgevels gebouwd, in drie blokken, die aan vierenvijftig 'behoefte katholieke vrouwspersonen' onderdak boden. De kapel is nu als appartement ingericht (links).

Occo's hofje

In 1772 werd door jonkvrouw Cornelia Occo het Huis van Barmhartigheid (Occo's hofje) gesticht aan de Nieuwe Keizersgracht 94. Cornelia had bepaald dat 15 jaar na haar dood het hofje op de plaats van haar huis moest verrijzen, voor "oude behoeftige Roomsche gezinde mannen en vrouwen". Het hofje werd in 1774 naar ontwerp van meester-timmerman Jan Luyten gebouwd in Lodewijk XVI-stijl. Het hofje heeft 46 éénkamerwoningen en een kapel. De door de douairiere Roest van Alkemade bekostigde kapel is in 1816 ingewijd en is toegewijd aan de H. Elisabeth.

Begraven in de 18e eeuw

Net als in de 17e eeuw werd in de 18e eeuw nog in de stad begraven. De begrafenis werd georganiseerd door een aanspreker. Hij informeerde deur aan deur over het overlijden van een buurtgenoot. In 1742 waren in Amsterdam 23 van dergelijke begrafenisondernemers actief. Na afloop van de begrafenis werd op het kerkhof voor de aanwezigen vaak wijn geschonken. Links: aanspreker aan het werk.

Begraven in de 18^e eeuw

Begrafenisstoet op de Dam bij de Nieuwe Kerk. Tekening van Bernard Picart (ongeveer 1730) in "Naukeurige beschrijving der uitwendige Godsdienst-plichten", Amsterdam, 's-Gravenhage en Rotterdam 1727-1738.

Deel 5 Katholiek leven / katholieke kunst

Processies en bedevaarten

Bedevaarten en stille omgangen bleven in de 18^e eeuw bestaan, maar tegen bedevaarten in Amsterdam en omgeving werd door de Staten van Holland in de 18^e eeuw streng opgetreden. Toen bij het ontspringen van een bron in Heiloo in 1713 honderden bedevaartgangers processies begonnen naar Heiloo, werd de put op bevel van de Staten van Holland gedempt en werd het verboden aan lokale herbergiers om de bedevaartgangers nog langer te bedienen. Links: de kaarsenkapel in Kevelaer.

Processies en bedevaarten

- Naast het 17^e eeuwse Cecilia collegie ontstonden in de 18^e eeuw in Amsterdam andere gebeds- en bedevaartsbroedersschappen, zoals de scapulierbroederschap van de karmelieten en de in 1690 de Amsterdamse broederschap van Onze-Lieve-Vrouwe van Kevelaer. Deze broedersschappen trokken ook leden uit de wijdere regio. De verering van het Heilig Mirakel maakte geleidelijk plaats voor bedevaarten naar Kevelaer en Scherpenheuvel.
- In 1715 ging de eerste groep Amsterdammers onder begeleiding van Franciscanen daadwerkelijk op bedevaart naar Kevelaer. De deelnemers konden zich tijdens de bedevaart voor even bevrijden van de religieuze verboden in Nederland. Hun geloof en gemeenschapszin werd door de lange tocht en de oefeningen in Kevelaer versterkt, maar de bedevaart vormde in zekere zin ook een uitje. Er kwamen bedevaartboekjes en de Kevelaergangers konden ter plekke prentjes, mirakelboekjes, kaarsen en andere devotionalia kopen. De pelgrims lieten in de kaarsenkapel wapenborden en offerkaarsen achter, die de kapel nog steeds sieren. Vooral in de feestweken voor Maria Hemelvaart, Maria Visitatie en Maria Geboorte was het in Kevelaer een drukte van belang.

Processies en bedevaarten

- De Amsterdamse groep bestond rond 1740 uit zo'n 300 bedevaarders. Zij verzamelden bij herberg De Berebijt aan de Amstel. De broedermeesters zorgden voor orde tijdens de tocht. De bedevaarders werden door hen daar over 3-4 schuiten verdeeld waarmee zij via Abcoude en Utrecht zonder enig vertoon over Vecht en Kromme Rijn richting de Rijn bij Rhenen gleden.
- In Kranenburg werd de plaats van het Heilige Kruis bezocht, dat verband houdt met een soortgelijk Middeleeuws hostiewonder als dat van het Mirakel van Amsterdam. Daarna volgde de laatste etappe naar Kevelaar waarbij het lied "O Kevelaar, o heylig Landt" en bij binnenkomst de lofzang Veni Creator Spiritibus werden gezongen. De bedevaarders bleven twee nachten in Kevelaar. Ze woonden missen en een lof bij, namen deel aan de kaarsenprocessie rond de kapel, biechtten en ontvingen de communie. Heen en terug was men in die tijd zo'n 8 dagen op bedevaart. De bedevaart werd in de 18e eeuw traditioneel afgesloten door een jong meisje ('maagdeken'), zoals de 11-jarige Amsterdamse Aletta Fockinck die in 1771 aan Maria vroeg om de Amsterdamse pelgrims te zegenen opdat zij hun zonden afboetten en tot het eeuwig gelukkig leven zouden geraken. Maria moest de pelgrims nu sterken in de inkeer die zij in Kevelaar hadden bereikt zodat ze op het goede spoor bleven in het besef van de eigen zondigheid. Daarna volgde de terugreis, die in Ouderkerk werd afgesloten met het Te Deum.

Processies en bedevaarten

In de tweede helft van de 17^e eeuw hadden de bedevaarten zich vanwege dergelijk ingrijpen al verplaatst naar katholieke gebieden in Oost-Brabant (Uden, Handel, Boxmeer en Boxtel), Limburg (Roermond), de Zuidelijke Nederlanden (Scherpenheuvel), het gebied van de Nederrijn (Kavelaer en Mariënboom) en Münster. Links: kaarsenschild uit 1715 gebruikt tijdens de eerste Amsterdamse processie naar Kavelaer: “*Amsterdamse Brantoferaan ter eer en Glori van de aller-heylicste Maget en Moeder Gods Maria. Ao 1715 den 15 augustus.*” Links is op het schild OLV van Kavelaer te zien, rechts H. Nicolaas en boven het wapen van Amsterdam met Andreaskruizen en de keizers-kroon. Het schild werd aan de offerkaars gehangen.

Katholieke kunst - kerkzilver

- Het interieur van de Amsterdamse schuilkerken was vaak rijk versierd. Dat geldt onder andere voor 't Boompje' (Sint-Franciscus van Assisi) en de Geloof, Hoop en Liefde (Sint-Catharina).
- De priester van de Geloof, Hoop en Liefde, Joannes Hermanus Simon Oem, liet voor zijn kerk onder andere kandelaars, een crucifix, een tabernakel, altaarfronten, een lezenaar, reliekhouders, wierookvaten, canonborden en een godslamp maken. De giften die 't Boompje tussen 1692 en 1724 ontving, maken duidelijk dat behalve geld ook zilveren voorwerpen aan de kerk konden worden geschonken. Eva van Craayenpoel legateerde vier grote zilveren kandelaars in 1710 aan de kerk. De weduwe Occo, Maria Agnes Barbou, schonk in 1714 vier zilveren engelen aan de kerk voor het tabernakel en de verguld zilveren monstrans.

Katholieke kunst - kerkinterieur

- Bij de 18^e eeuwse verbouwingen werden vaak nieuwe interieurs, kerkmeubelen en beelden aangebracht.
- De 17^e eeuwse altaarstukken van kunstenaars als Barent Graat (1628-1709), Nicolaas Rozendaal (1635-1686) en Carel van Savoy (1621-1665) werden wel gehandhaafd en opnieuw ingepast. Daarnaast kwamen er moderne schilderijen van Jacob de Wit (1695-1754) en nieuwe kerkmeubelen en beelden, zoals de beelden van Petrus en Paulus in De Pool (Sint-Anna) door Jacob Cressant van rond 1740 en een marmeren beeld van Frans Absiel (1698-1754) van een staande Maria met het kind Jezus op de arm in de Franse kerk.

Katholieke kunst - kerkinterieur

Links: 18e eeuwse doopvont uit de Mozes en Aaronkerk waarop de doop van Jezus in de Jordaan door Johannes de Doper is afgebeeld. Rechts: Johannes met schelp, links Jezus. Achter hen in de gouden stralenkrans is de duif uit het Johannes-evangelie afgebeeld (Johannes 1:32). Een verdieping hoger staat Jezus met de Samaritaanse vrouw die hij eerst om water vraagt en aan wie hij vervolgens 'levend water' aanbiedt (Johannes 4). Bovenin door-steekt de aartsengel Michaël de draak, waarmee de overwinning op de duivel en de dood wordt gesymbo-liseerd. Door de doop wordt het kind opgenomen in de gemeenschap van gelovigen en zo tegen het kwaad beschermd. De Salzburger J.B. Hagenauer (1732-1810) is vermoedelijk de maker van het doopvont.

Katholieke kunst - kerkinterieur

In de verbouwde statie Het Boompje stonden verschillende nieuwe kerkmeubelen. Drie altaren, een preekstoel, een communiebank en een orgel. Als slotstuk van de verbouwing worden genoemd de kandelaren. Links: twee kandelaren van Bartholomäus Heuglin voor de statie 't Boompje, 1737-1739 en 1739-1741 met een meesterteken "bh" in rechthoek. De kandelaars werden in 1742 als uitgangspunt gebruikt voor twee grote zilveren kandelaars van de communiebank, die in het atelier van de Amsterdamse zilversmid David Roobol zijn gemaakt.

Katholieke kunst - kerkinterieur

- De verbouwing van de statie Geloof Hoop en Liefde aan de Nieuwezijds Voorburgwal werd geleid door de in 1739 aangetreden pastoor Johannes Herman Simon Oem (1698-1771). Oem stond sinds 1749 aan het hoofd van het Haarlems kapittel, dat alle priesterbenoemingen diende goed te keuren. In 1757 volgde hij De Longas op als aartspriester van Amstelland. Deze functies combineerde hij met die van pastoor van de Geloof, Hoop en Liefde.
- De Geloof, Hoop en Liefde werd gezien als de opvolger van de Nieuwe Kerk. De devoties die met de Nieuwe Kerk waren verbonden, werden in de 18de eeuw voortgezet in de statie Geloof, Hoop en Liefde: de verering van Maria en van de Heilige Catharina van Alexandrië.

Katholieke kunst - kerkinterieur

Prent (1769) van de Geloof, Hoop en Liefde van Hendrik Keun (1738-1787). Te zien zijn o.a. rijk gedecoreerde kerkmeubelen, orgel, twee altaaropstanden en een communiebank van mahoniehout.

Katholieke kunst - kerkinterieur

Links: Mariabeeld uit de Geloof, Hoop en Liefde (op de vorige pagina te zien in het linker altaar) bevindt zich nu in het Rijksmuseum. De zilveren voorwerpen die het Maria-altaar sierden zijn ook deels bewaard gebleven: de zilveren lijst rond het altaarfront, de kandelaars op het altaar, gedreven in schulpstijl, het voetstuk van het Mariabeeld in schulpstijl gedreven op hout, de bloempotten op het altaar en de bovenop het altaar geplaatste grote reliekhouders voerende de Hemelvaart der H. Maagd.

Katholieke kunst - kerkinterieur

Een groot deel van het kerkzilver van de Geloof, Hoop en Liefde werd in 1948 geveild door Mak van Waay in Amsterdam (zie hierboven). Op de voorgrond zijn de twee wandarmen te zien die voor de statie Geloof, Hoop en Liefde werden vervaardigd. Merken: Hollandse leeuw, stadskeur Amsterdam, jaarletter e (=1739), meesterteken onleesbaar. Lengte 60 cm.

Katholieke kunst - kerkinterieur

Boven: kerksieraden afkomstig uit de Geloof, Hoop en Liefde bij de veiling door Mak van Waay. Op de bovenste trede twee sierstukken voor het hoofdaltaar, een tot ciborie verbouwde miskelk, een ciborie en een reliekhouders. Op de onderste trede twee bloempotten en het voetstuk van het Mariabeeld.

Katholieke kunst - kerkinterieur

Links: een reliëkhouders (1754) van de Amsterdamse edelsmid Jacobus Losbergh (circa 1717-1808) voor de Geloof, Hoop en Liefde. Te zien zijn de 4

Links: Nicolaas van Diemen, Godslamp voor de Geloof, Hoop en Liefde, met de figuren Geloof, Hoop en Liefde, 1761

Katholieke kunst - kerkinterieur

Het Collegie St Caecilia richtte zich ook in de 18^e eeuw op de viering van het H. Mirakel. Tot 1760 kwam men op elke donderdag samen in de huiskapel van de familie De La Naye aan de Kalverstraat. De feestdag van het Heilig Mirakel op 15 maart werd gevierd met een met muziek omlijste hoogmis in 't Boompje. Bij die gelegenheid werd de aan de Antwerpse zilversmid Anthonie Le Pies (1647- 1736) toegeschreven stralenmonstrans uit de huiskapel uitgestald op het hoofdaltaar. Links:

Stralenmonstrans 'verbeeldende 't Mirakel der stad Amsterdam', circa 1720-1736, de stam 1841, vergulding 19de eeuw. Catharijneconvent, in bruikleen van Caecilia-college, Amsterdam.

Katholieke kunst - Clerezij

- De negen 18^e eeuwse Amsterdamse kerken en kapellen van de Oude Clerezij zijn in de loop er eeuwen gesloten of overgegaan naar het rooms-katholicisme. Het interieur van deze kerken is daarbij verspreid geraakt. Het langst hebben de kerken van De Ooyevaar aan de Barndesteeg (1705-1914) en de Johannes en Wilibrordus aan de Brouwersgracht (1664 - 1953).
- Een deel van het interieur van deze kerken bevindt zich in hun opvolger, de enige oud-katholieke kerk die er nu in Amsterdam is, de H.H. Johannes en Willibrordus aan de Ruysdaelstraat 39 (1914).

Katholieke kunst - kerkmuziek

- Vanaf het tweede kwart van de achttiende eeuw wordt in de Noordelijke Nederlanden weer kerkmuziek gecomponeerd en uitgegeven, bijvoorbeeld tweestemmige missen in eenvoudig contrapunt. Het orgel en de stem waren lange tijd de belangrijkste muziekinstrumenten.
- Verder ontstonden in huiselijke kring de muziekgezelschappen die in de 17^e en 18^e eeuw ook in de schuilkerken plechtigheden opluisterden, zoals het Amsterdamse Cecilia gezelschap. Het Sint-Caecilia-Collegie van het Heylig Sacrament is rond 1650 ontstaan en was vermoedelijk verbonden met de kapel van het Maagdenhuis. In 1760 wordt Het Boompje de plaats van samenkomst. Via deze colleges deden het clavecimbel of spinet, strijkers en blazers hun intrede in de schuilkerken.
- In 1691 werd in de Mozes en Aaronkerk door pater De Glabbais het muziekgezelschap Zelus pro domo Dei ("IJver voor het Huis van God") opgericht. Dit gezelschap zong op gewone dagen Gregoriaans en op zon- en feestdagen missen met orgel- en orkestbegeleiding.

Katholieke kunst - kerkmuziek

- De muziek in de Mozes en Aaronkerk met het orkest en het koor van mannen en vrouwen onder leiding van haar eigen kapelmeester (koor) en directeur (orkest) genoot een uitstekende reputatie. Zo werd in één van de eerste gidsen voor toeristen in 1790 aangeraden om op zondagochtend de Mozes en Aaronkerk te bezoeken vanwege de muziek en zang. Op 7 mei 1747 was er een concert met zang van een motet begeleid door blaasinstrumenten en door Ludwig van Beethoven.
- De muziekgezelschappen hadden hun eigen componisten, zoals Grimaud die verbonden was aan de Franse kerk. Van Grimaud werd in 1749 in de Franse kerk een Te Deum voor zesstemmig koor en orkest met trompetten en pauken ter gelegenheid van de een half jaar tevoren gesloten Vrede van Aken (18 oktober 1748) uitgevoerd.
- Behalve missen en motetten, waren er katholieke geestelijke liederen. Als de belangrijkste dichter van katholieke geestelijke liederen in de Republiek geldt Jan Baptist Stalpart van der Wiele (1579-1630), pastoor in Delft.

Katholieke kunst – Jacob de Wit

De bekendste Amsterdamse schilder van kerkelijke kunst was in de 18e eeuw Jacob de Wit (1695-1754). Hij maakte twee schilderijen voor het hoofdaltaar van de Mozes en Aaronkerk (boven): 'De bewening van de gekruisigde Christus' (1725) en 'De Boodschap van de engel Gabriël aan Maria of Annunciatie' (1732). Al naar gelang de tijd van het liturgische jaar werden deze schilderijen gewisseld met het schilderij 'De opstanding van Christus'.

Katholieke kunst – Jacob de Wit

Links: de opstanding van Christus (1736) door Jacob de Wit, museum het Catharijneconvent, door Jacob de Wit in opdracht van pater Théodore (de) Breilly geschilderd voor de Franse Kerk in Amsterdam.

Katholieke kunst

In de Amsterdamse kerken en kapellen bevonden zich in de 18e eeuw ook enkele Middeleeuwse schilderijen. Het hierboven afgebeelde schilderij (1500), dat de dood van Maria verbeeldt, bevond zich het Zeven Keurvorstenhofje .

Katholieke kunst - boeken

- Amsterdam behield in de 18^e eeuw haar vooraanstaande positie in de boekdruk en uitgeverij. Het aantal katholieke boekhandelaren nam van ongeveer twaalf in de eerste helft van de 17^e eeuw toe tot ongeveer 28 in de tweede helft van de 17^e eeuw. Eind 18^e eeuw was dit aantal doorgesgroeid tot 86.
- Daarvan beschikten er 20 over een drukkerij, waarvan zeven tevens een boekwinkel en twee een drukkerij met binderij. 22 hadden een binderij, waarvan 12 tevens een winkel bezaten. Verder waren er 3 katholieke plaatdrukkers en 41 katholieke boekwinkels in het Amsterdam van eind 18^e eeuw.

Katholieke kunst – Bidprentjes en Santjes

Behalve boeken werden ook bidprentjes gedrukt ter herinnering aan bijvoorbeeld een doopsel, eerste communie, vormsel, huwelijk, priesterschap of overlijden. Behalve de religieuze afbeelding, staat op voor- of achterzijde meestal een gebed. Een Santje is een prentje van een heilige wordt ook wel een Santje genoemd. De 18^e eeuwse bidprentjes hebben meestal alleen een voor- en achterzijde. Ze werden vaak in een missaal gestoken en zijn op die wijze bewaard gebleven. Ook herinnerden prentjes wel aan bedevaarten en genadebeelden (links: Scherpenheuvel).

Afsluiting

- Dat het katholicisme zich ondanks de structurele achterstelling als minderheid in Amsterdam gedurende de 17e en de 18e eeuw en in de moeilijke tijden van strijd tegen Clerezij en stadsbestuur heeft weten te handhaven is bijzonder.
- De inzet van personen voor het behoud van het katholicisme en de katholieke traditie geeft soms blijk van heldhaftigheid, al is de periode van daadwerkelijke vervolging van katholieken als zodanig en van het katholicisme op het totaal van ruim 200 jaren dat de Hollandse Missie heeft geduurd relatief kort geweest.